

GÖZETİM TEKNİKLERİNİN GÜÇ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DÖNÜŞÜMÜ VE TOPLUMSAL DENETİM

Oğuzhan Özgür GÜVEN*

ÖZET

Bu çalışmada, gözetimin güç ilişkilerini belirleyen bir teknik olarak tarihsel dönüşümü analiz edilerek, özellikle modern ulus-devlet çağında aldığı biçimler tartışılmaktadır. Ulus-devletle birlikte yoğunlaşan iktidara paralel genişleyen gözetim pratiklerinin yönetsel işlevi, gözetim tekniklerinin “güvenlik” ile kurulan ilişkisi bağlamında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Modernlik, İktidar, Güvenlik

ABSTRACT

Analyzing the historical transformation of surveillance as a technique determining power relations, this study discusses the forms of surveillance particularly at the modern nation-state era. The governmental function of surveillance practices, which has broadened in parallel with the concentration of power in the nation-state, is examined in the context of the relationship constituted between surveillance techniques and “security”.

Keywords: Surveillance, Modernity, Power, Security

* Dr, Oğuzhan Özgür Güven, E Posta: ozoguvan@gmail.com

GİRİŞ

İktidar ilişkileriyle birlikte ele alınan gözetim, hızla dönüşen toplumsal dinamikler düşünüldüğünde oldukça önemli bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte küreselleşen dünyadan söz edilen günümüz toplum formlarında gözetim olgusu giderek daha merkezi bir yer teşkil etmektedir. Böyle olmakla birlikte gözetim meselesi sadece günümüz toplumuna özgü bir iktidar pratiği olmaktan öte tarihsel bir arka plana da sahiptir ve tarihsel olarak farklı gözetim teknikleriyle toplumların kontrol altında tutulduğunu görmekteyiz. Modern öncesi siyasal yapılarda gözetim teknikleri; idari uzmanlaşma ve faaliyetlerin düzenlenmesi şeklinde bir kontrol işlevi görürken, günümüzde “güvenlik” paradigması bağlamında gündelik hayatın denetlenmesini amaçlayan esaslı bir iktidar pratiği olarak genişletilmiştir. Gözetim uzamındaki genişleme aynı zamanda bir teknik olarak gözetimde farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Zygmunt Bauman’a göre modern öncesi zamanlarda güç, sıradan insanın onun heybetini korku ve hayranlıkla seyretmekte serbest bırakılması yoluyla halkın üzerinde etkili olurken; yeni modern güç ise uyrukları tarafından seyredilmektense onları seyrederek gölgede kalmayı tercih eder (Bauman, 1999: 61-62). Dolayısıyla gözetim, yol açtığı kontrol edebilme kapasitesi ile güç ilişkilerini belirleyen ayrıcalıklı bir politik tasarrufa işaret etmektedir. Bu çalışmada, bir yönetim tekniği olarak gözetim olgusunun tarihsel olarak geçirdiği dönüşüm, iktidar ilişkileri bağlamında ele alınarak, modern devlette aldığı biçimler özellikle “güvenlik” söylemi bağlamında analiz edilecektir.

1. GÖZETİMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Fransızca kökenden gelen gözetim (ing. surveillance) kelimesi ilk olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru kişi davranış, durum ve hareketlerini yakından izleme için kullanılmıştır.² Gözetim kavramı, Oxford sözlüğünde bir şüphelinin gizlice gözetim altına alınması; Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise, gözetme işi, nezaret şeklinde açıklanmaktadır. Ancak bu tanımların günümüzde kullanılan gözetim kavramını karşılamada yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Gary Marx, şüpheli olma durumunun günümüz gözetim kavramıyla örtüşmediğini belirtir. Günümüz gözetim teknolojileri, özellikle bir şüphelinin yakalanması için değil, genel olarak ve bir takım kategorilere göre uygulanmaktadır. Marx’a göre değişen gözetim kavramında çarpıcı yenilik gözetimin sadece önceden bilinen bir kişiye değil, aynı zamanda coğrafi alan-

² Roger Clarke, “Have We Learnt to Love Big Brother”, Rogerclarke.com (çevirimiçi) <http://www.rogerclarke.com/DV/DV2005.html> Erisim: 22 Kasım 2010

lara, belirli zaman dilimlerine, şebekelere, sistemlere ve insan kategorilerine de uygulanabilir (Marx, 2002: 10-11) olmasıdır. David Lyon ise gözetimin iki yüzü olduğuna dikkat çeker. Gözetleme hem kontrolü, örneğin; küçük çocukların incinmemesi için onları yakından takip edilmesiyle de aynı zamanda korumayı içermektedir (Lyon, 2006: 14).

Bakmak fiili sonucu çevremize ve/veya çevremizdeki insanlara dair edindiğimiz bilgi de yine gündelik hayat pratiğinde kaçınılmaz olmaktadır. Bu durumda gözetim meselesi insanların ilk toplumsal yaşam tecrübelerine kadar geri götürülebilir. Ancak gözetleyene bilgi sağlamayı ve gözetlenenin davranışlarının oto-kontrolünü amaçlayan günümüz gözetim kavramının çağrışımlarının, bir arada yaşam pratiği içinde kimi zaman gayri ihtiyari birbirinden haberdar olmak durumundan farklı olduğunun altını çizmeliyiz. Sosyal bilimlerden gözetim, kişi ya da grupların iletişim ve eylemlerinin sistematik bir biçimde izlenmesi şeklinde tanımlanabilir (Bozkurt, 2000: 69). Brian Martin, bir olayın gözetim olarak adlandırılması için öncelikle ortada büyük bir güç farkının veya güven yoksunluğunun olması gerektiğini söyler (Martin, 1998: 64-65). J. Rule ve P. Brantley de paralel bir yaklaşımla gözetimi, yetkili olan ile davranışı kontrol edilecek olan arasındaki ilişki olarak tanımlamaktadır (Rule ve Brantley, 1992: 405-423).

Anthony Giddens ise gözetim faaliyetlerini iki büyük eksene ayırır. İlki, bireylerin eylemlerini yönetmek üzere kullanılabilen kodlanmış bilgi birikimidir. Bütün bilgi depolama usulleri, sözlü kültürlerde insan etkileşiminin bütününe oluşturmakta olan yüz yüze iletişimi aşan iletişim biçimleridir. Diğer anlamı ise, bazı bireylerin eylemlerinin, bunlar üzerinde otorite kuran diğer bazı bireyler tarafından doğrudan izlenmesidir. Eylemlerin, sınırları açıkça belirlenmiş ortamlar içerisinde yoğunlaşması ve sıkıştırılması, bu eylemlerin hâkim kesimler tarafından izlenebilme ve böylece denetlenebilme derecesini de büyük ölçüde genişletir (Giddens, 2008: 24-25). Giddens'in yaptığı ayırım esasında kapitalist emek sözleşmesiyle, devlet tekelindeki şiddetin tarihsel olarak birbirine bağlı oluşunu aydınlatmaya çalışır. Suçluluğun ve sapkınlığın devlet gözetiminin merkezi bir yönü olması ile kapitalist "işletme yönetimine" ve bilişim teknolojilerinin uygulanmasıyla piyasalara odaklanan farklı gözetim pratikleri arasındaki paralelliktir bu (Lyon, 1997: 99).

Anlaşılabileceği üzere, gözetim olgusu güç ilişkileri bağlamında kontrol ve denetim süreçlerini kapsayan pratikler bütünü olarak görülmektedir. Doğrudan izleme de bu pratiklere içkin bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan, Lyon'un "modernitenin merkezi bir boyutu, kendi başına var olan ve kapitalizme, ulus-devlete, hatta bürokrasiye indirgenemeyecek bir kurum"

(Lyon, 1997: 303) olarak özerk bir konum atfettiği gözetimin günümüz sosyal bilimlerdeki ayırt edici anlamlarına ulaşmak için bu olgunun tarihselliğini irdelemeye çalışacağız.

2. MODERNLİK ÖNCESİ GÖZETİM PRATİKLERİ

Platon yazıya getirdiği eleştirilerinde, yazının insani olmadığını; gerçekte sadece insanın zihninde var olan düşünceyi zihnin dışında kurmaya kalkıştığını söyler; “yazı bir nesne, imal edilmiş bir üründür.” Platon, tıpkı bugün birçok insanın bilgisayarı gördüğü gibi, yazıyı dışsal, yabancı bir teknoloji olarak görmektedir. Yazı bir teknolojidir çünkü; kalem, fırça, özenle işlenmiş kâğıt, hayvan derisi ve tahta gibi yüzeyler, boya, mürekkep gibi “araç gereç kullanımını zorunlu kılar” (Platon, 1973: 74-77). Walter J. Ong da sözlü gelenekten yazıya geçişi “insan bilincini en çok değiştiren tekil buluş” olarak değerlendirir (Ong, 1999: 97).

Yazıyı dışsal bir teknoloji şeklinde ele alan bu değerlendirmelere paralel olarak Giddens gözetimi yazının bulunuşuyla başlatır. Giddens’a göre, yazının modern olmayan devletlerin gözetleme faaliyetleri açısından pek çok anlamı vardır. Yazı, zaman ve mekanı birbirinden ayıştırmış ve toplumsal ilişkilerin, sözlü kültürlerde olduğundan daha geniş zaman ve mekan aralıkları boyunca uzamasını mümkün kılmıştır. Bilginin sistemli bir şekilde kategorize edilmesini mümkün kılan yazı, devletin hem nesnelere hem de kişiler üzerinde uyguladığı denetimin kapsamını genişletmek üzere kullanılabilir bir şifreleme bilgisi sağlamıştır. Özellikle kayıt ya da çetele tutmak suretiyle, başka şekilde kategorize edilemeyecek olayların ve faaliyetlerin düzenli sıralanması mümkün hale geldi. Böylece hem belli olay sahalarının standartlaşması hem de aynı zamanda bunların daha etkin biçimde koordine edilmesi olanaklı hale gelmiştir. Geleneksel metinlerin gelişimine paralel olarak edebi metinler de artmıştır. Yazılı metinler, anlamlı bir içerik yaratmak suretiyle işaretleri bir araya getirdiklerinde, artık yalnızca olaylar, nesnelere ya da kişileri sınıflandırmaz, bunların tanımlanmasını da mümkün kılarlar. Metinlerin tanımlanmasıyla birlikte yazı artık anlamlı bir içeriğe sahip olmuştur. Bunun sonucunda da sözlü gelenekteki geleneksel davranış biçimleri artık devlet tarafından ele alınıp idare edilir hale gelmiş olur. Böylece yazı, nüfusun potansiyel olarak itaatsiz kesimlerinin faaliyetlerini tanımlamak ve izlemek üzere doğrudan kullanılabilir (Giddens, 2008: 64-67).

Giddens’a göre yazı, elektronik olmayan bir bellek aygıtı olarak işlev görmektedir, malumatların depolanmasını ve faaliyetlerin düzenlenmesini sağlamaktadır. Bilgiyi toplama ve saklamayı olanaklı hale getiren yazı; bu özelliği

ile stratejik bir bağlama yerleşmiş, gözetim faaliyeti olarak uzman yönetici kadroların ortaya çıkmasında etkili olmuş ve hiyerarşik tabakalaşma yolu ile alt sınıfların denetim altında tutulmasında önemli bir rol oynamıştır (Giddens, 2000: 186). Yazı ve dolayısıyla bilgi ile kurulan ilişki neticesinde idari alanda uzmanlaşmış bir yönetici kadronun ortaya çıkışı aynı zamanda yöneten-yönetilen ayrımında bilginin bir iktidar etme aracı olarak işlevselleşmesine yol açmıştır. Sosyolog Baykan Sezer, bu durumun halkın gündelik dili ile devletin yönetim dili arasında ayrımı da beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Yönetici kadrosu, sahip olduğu imtiyazları korumak ve alt tabakaları yönetim alanının dışında tutmak için, bu eğilimi adeta bir kast sistemine dönüştürmüştür (aktaran Dolgun, 2005: 29-30).

Bunun en karakteristik örneklerine doğuda Çin ve Hint uygarlıklarında rastlanır. Çin, iki bin yıldan fazla bir süre mevcudiyetini sürdürmüş olan Konfüçyüs sistemine göre eğitilmiş edip-bürokratlar tarafından yönetilmiştir. Bir iktidar tekeline sahip olan ve patrimonyal bürokratik yapı içinde yer alan bu ediplerin itibarları, kitlelerin büyüyle bir tuttukları bir ustalık olan yazı ve metinler hakkındaki derin bilgilerine dayanır. Burada, dinsel inanç ile politik otoritenin birbirini takviye etmesi söz konusudur (Schroeder, 1996: 68-71). H. Loon'a göre, Hint uygarlığında da benzer bir kast sistemi uygulanmaktadır. Kastın en tepesinde savaşçılar ile soylular bulunurken, ardından rahipler ve sonra da köylüler ile tüccarlar gelir; köle statüsündeki yerli halk ise bir üst kasta geçme şansı olmayan paryalardan oluşmaktadır. Veda adlı kutsal kitapta, sadece ilk üç kastın mensupları okuyabilir; paryaların bu kitapta yazılı olan kutsal bilgileri öğrenmeleri yasak olduğu gibi, bir paryaya kutsal kitabı okumasını öğreten kast üyeleri de ağır cezalara çarptırılırdı (Loon, 1990: 109).

Henri Pirenne, dinin baskın olduğu Ortaçağ Avrupa'sında ise eğitilmiş kişilerin sadece kilise mensupları olduğuna işaret etmektedir. 8. yüzyıl ortasından 9. yüzyıl sonuna kadar devam eden Karolenjler çağında İmparatorluklar okuma yazma bilen kişilere ihtiyaç duyduğunda bunu kiliseden sağlardı. Hemen hemen hiç kimsenin Latince'yi anlamadığı imparatorluk içinde, bu ölü dil yüzyıllar boyunca bir yönetim dili olarak kullanılmış ve kilisenin bu noktadaki önemi ortaya çıkmaktadır. İktidarın kaynağının Tanrı'dan geldiğini vaaz eden kilise, aristokrasiye karşı monarşik otoriteyi meşrulaştırma uğraşı içine girmiş; monarşiye, yazı işleriyle uğraşmak ve idareyi çekip çevirmek üzere yetişmiş insan yardımı sunmuştur (aktaran Dolgun, 2005: 31-32). 15. yüzyıla gelindiğinde de güçlü bir dini polislik söz konusuydu. Bu, sapkınların, şeytanların ve cadıların aranmasını veya dini bilinç, gelenek ve kuralların takibi gibi rutin olayları içermektedir. Dini kuruluşlar doğum, evlilik, vaftiz ve ölüm gibi kayıtları da tutmaktaydı. Beri taraftan modern öncesi toplumların ekseri-

yetle köy, kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinde yaşamaları, onların birbirlerini yakından tanıyabilmelerine olanak sağlamaktaydı. Bu durum, yaygın ve etkin bir otorite olan dini gözetim kurumlarının yüz yüze iletişimle gerçekleşen bu sosyalleşme ortamında izleme olanaklarını çoğaltmaktaydı. Keza cemaat üyeleri bir taraftan birbirlerini denetlerken diğer taraftan içlerine karışan “yabancı”yı fark edip ona karşı önlem alabilmekteydi. Ancak, hızla artan nüfus ile birlikte herkesin birbirini tanıdığı küçük yerleşim yerlerinin yerini, birbirini daha az tanıyan insanların oluşturduğu nispeten büyük şehirler almaya başladı. 16. yüzyılla birlikte, hem yeni ihtiyaçları olan hem de gelişen bilgi toplama ve kullanma kapasitesine sahip ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla siyasi gözetim dini gözetime benzer şekilde önem kazanmıştır. Biçim, içerik ve kural-ları itibariyle önemli ölçüde değişen gözetim pratikleri sonraki birkaç yüzyıl boyunca da, devlet ve ekonomi aktörlerinin çok daha geniş sosyal, coğrafi ve zamansal alanları kontrol ettiği “polis devleti”ne tedrici bir geçiş şeklinde gerçekleşmiştir (Marx, 2005a). Bu bakımdan değişen gözetim pratiklerinde; kapitalizm ve ulus-devlet olarak cisimleşen modern dönemin ekonomik ve siyasi aktörlerinin etkinliklerini daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

3. MODERN DÖNEM GÖZETİM PRATİKLERİ

Matbaa sayesinde İtalyan Rönesansı’nın yayılıp sürekli bir Avrupa Rönesansı’na dönüştüğünü belirten Elizabeth Eisenstein, böylece Protestanların reform hareketinin başladığını ve bu nedenle Katolik kilisesinin kendine yeni bir yön verdiğini, modern kapitalizmin geliştiğini, Batı Avrupa’da keşifler devrinin açıldığını, aile yaşamı ve devlet politikasının değiştiğini, o ana dek mümkün olmayan hızlı bir bilgi yayılımıyla evrensel okuryazarlığın hedef alındığını, modern bilimlerin önünün açıldığını ve toplumsal ve zihinsel yaşamda başka birçok değişiklikler olduğunu yazmaktadır (aktaran Ong, 1999: 140-141). Özellikle matbaanın gelişimiyle birlikte on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eden bir düşün sistemi olarak modernlik (Giddens, 1998: 11) bu bakımdan rasyonelleşme, kentleşme, endüstriyelleşme, demokratikleşme, ulus-devletleşme, kitle iletişimlerinin yaygınlaşması, sermayeye dayalı dünya pazarı gibi toplumsal dönüşümlere gönderme yapar (Berman, 1999: 28). Thomas Mathiesen ise yeni bir toplumsal duruma karşılık gelen modernliği gözetim olgusu bağlamında, “çok fazla kişinin pek az kişiyi gözlediği bir durumdan pek azın çok fazlayı gözlediği bir duruma geçiş” olarak tasvir etmektedir (Mathiesen, 1997: 215-234). Gücün kullanımında, seyrin yerini gözetimin aldığını belirten Zygmunt Bauman’a göre, mo-

dern öncesi zamanlarda güç, sıradan insanın onun heybetini, haşmetini ve servetini gıptayla korku ve hayranlıkla seyretmekte serbest bırakılması yoluyla halkın üzerinde etkili oluyordu. Yeni modern güç ise uyrukları tarafından seyredilmektense onları seyrederek gölgede kalmayı tercih etmektedir (Bauman, 1999: 61-62). Dolayısıyla modern devlet her şeyden önce gözetimle, sosyal düzeni sürdürmekle ve ekonomik işletme yönetimiyle ilgili olan gelişmiş bir örgüt biçimi olarak düşünülmektedir. Böylece ulus-devletler insan faaliyetlerinin içinde meydana geldiği ortamların yönlendirilmesinde ve bu şekilde bu faaliyetlerin zaman ve mekandaki belirlenişinin kontrol edilmesinde önemli rol oynarlar (Cohen, 1985: 142-202).

Resmi istatistiklerin tutulması, bireylerin yaka kayıtlarının ve gündelik yaşamlarına ilişkin oldukça ayrıntılı belgelendirme biçimleri modern devletlerin ve örgütlenmelerin kendine has özellikleri (Giddens, 2008: 67) olarak öne çıkmaktadır. Bu tür bir yönetimsel yoğunlaşma, geleneksel uygarlıklara özgü olanın çok ötesindeki gözetim kapasitelerinin gelişimine dayanır. Gözetim, gözetime konu olan toplulukların siyasal alandaki etkinliklerinin denetimine işaret eder; ancak bir yönetimsel güç temeli olarak önemi, hiçbir biçimde yalnızca bu alanla sınırlı değildir. Denetim, doğrudan olabilir ancak daha karakteristik olarak, dolaylıdır ve enformasyon kontrolü üzerine kuruludur. Bu bakımdan, Giddens'in "devletin mutlakiyetini pekiştirdi" dediği matbaanın keşfi (Giddens, 1998: 61; Giddens, 2008: 237) ile gözetim faaliyetleri esaslı ilerleme kazanmıştır. Devletle ilgili olarak, basılmış malzemeye kolay ve ucuz ulaşılması devletin "politik" sahasını genişletmek gibi çok önemli bir sonuç doğurmakta, devletin gözetim operasyonlarında çok büyük ilerleme sağlamaktadır. Giderek artan okuryazar olan bir kültürde basıl kanun maddeleri devlet yönetimi pratiği içerisinde giderek bütünleşmesine ve standartlaşmış yargısal prosedürlerin halk kitlesi faaliyetlerine daha tutarlı ve doğrudan uygulanmasına yarar. Diğer taraftan ulus-devletlerin idari birliğinin pekişmesi haberleşmenin yaygınlaşmasıyla ilişkili bir seyir izler. Giddens, telgraf ve daha sonra telefon gibi iletişimin elektronik mecralarının icat edilmesinin, haberleşmeyi taşımacılıktan ayırdığını ve böylece devletin "belgeleme" faaliyetlerinin genişlettiğini belirtir. Devletin idari gücünü genişleten bu gelişmeleri Giddens, "idari iktidar" kavramı ile açıklar. Ona göre, "idari iktidar, içerisinde yer aldığı ortamların yönetimi yoluyla, insan davranışlarının düzenlenmesine ve koordinasyonuna" dayanır. Bilginin şifrelenmesi olarak gözetleme, böyle bir iktidarın esas unsurudur. Giddens, resmi istatistiklerin sistematik bir biçimde toplanmasının devletlerin iç işleri bakımından özellikle iki alanda yoğunlaştığını vurgular. Bunlardan birisi maliye ve vergilendirme, diğeri ise nüfus istatistiklerinin tutulmasıydı. 18. yüzyıla kadar merkezi olmaktan çok yerel olmak

eğiliminde olan bu operasyonlardan ilki mali yönetimin önemine tanıklık eder. İkincisi ise merkezileşen devletin “iç düzen”inin isyan, haydutluk ve suçlardan korunması uğraşısıyla ilgilidir. Bütün devletlerin 18. yüzyıl ortalarından itibaren tutmaya başladıkları resmi istatistikler bu kaygıları sürdürür ve genişletir (Giddens, 2008: 69; 230-238). Teritoryal tanımı ile modern devlete sınırları içerisinde tam bir bütünleşme sağlanırken dışarıya karşı keskin sınırlar çekilir. Devletin idari iktidarını “dahili pasifleştirme” kavramıyla açıklayan Giddens’a göre devletin idari kapsamı, devlet gücünün en çok yoğunlaştığı merkezlerden uzamsal olarak uzak olan şehirlerde bile yerel toplumun uygulamalarını kapsayacak genişliği temsil eder. Devlet için oldukça temel olan bu gücün tam olarak başarı kaydetmesi gözetim yetenekleri ve “dahili pasifleştirme”nin genişlemesiyle mümkündür. Modern devletin nüfusun geniş yaşam alanlarına hükmetmeyi sürdürebilmesi ise izleme operasyonlarının başarısıyla ilgilidir ve bu başarı halkın günlük yaşamının kontrolüne izin verdiği oranda bir geçerliliğe sahip olur (Giddens, 2008: 241-253, 416-417).

Giddens, ulus-devlette bilgi oluşturulması ve kontrolü, iletişim ve taşımacılıktaki gelişmelerle izlemenin daha önceki toplumsal düzen türleriyle kıyaslanamayacak ölçüde bir yoğunluğa erişmesini “ekonomik” olanın “politik” olandan ayrılmasına bağlar. Keza özel sermaye mülkiyeti ile mülksüz ücretli emek arasındaki ilişki merkezinde yoğunlaşmış bir meta üretim sistemi olarak kapitalizmin gelişmesi yaşam çevriminde büyük kopuşlarla gerçekleşti. Ortaçağ’da atölyelerin ve ticarethanelerin fiziksel olarak evlerde olmasına karşılık 18. yüzyılda hızla büyüyen işletmeler, birbiriyle akrabalık bağı bulunmayan çok sayıda insanın bir arada çalıştığı ve insanların aile birimlerinin parçası olarak değil de bağımsız bireyler olarak çalışmaya başladığı geniş mahallere taşındı. Benzer kopuş toprağın özel mülk olarak çitlerle çevrilmesiyle tarım işçileri olan kitlelerin yaşamlarında da gözlendi. Toprağın özel mülk olarak çitlerle çevrilmesi çok sayıda göçebe tarım işçisi, ortakçı ve kiracı köylü yarattı. İnsanoğlunun modernlik koşullarında doğayla olan etkileşiminin ana eksenine durumuna gelen endüstriyel gelişmeler, toplumsal yaşam ve maddi dünya arasındaki ilişkileri radikal olarak değiştirmenin araçlarını sağlayarak kentleri ana güç kabı haline getirmiştir (Sennett, 1992: 63; Giddens, 1998: 60-63; Giddens, 2008: 197, 252). Önceden varolan sınıfsal sistemlerin tersine işverenler alt sınıflardan bekledikleri ekonomik çıkarları güvenceye almada şiddet araçlarının doğrudan erişimine sahip değillerdir. Şiddet araçlarının hakim sınıf tarafından doğrudan kontrolüne dayanmayan bir sınıfsal sistemin gelişmesini teşvik eden kapitalizmin ortaya çıkması modern devletin şiddet araçlarının kontrolünü de tekeline almasına yol açmıştır. Bir yandan toprağın ve ürünlerin diğer yandan işgücünün hızla metalaştırılmasıyla birlikte ekonomik faaliyet

alanının son derece yayılması tarihsel olarak kapitalizmle ulus-devleti iç içe geçirmiştir. Bu bakımdan Giddens, gözetlemeyi tarihsel olarak kapitalizmle iç içe geçmiş ulus-devletin temeli olarak görmektedir. Giddens, ulus-devletin ortaya çıkışından önce, devlet aygıtının idari iktidarının, belirli teritoryal sınırlarla uyuşmasının pek mümkün olmadığını ancak ulus-devletin hâkim olduğu çağdaysa, bunun neredeyse evrensel bir olgu olarak kabul edildiğini belirtir. Egemenlik işareti olarak sınırları belirlenen ulus-devletle birlikte geliştirilmiş yönetsel eşgüdüm ile karakterize olan modern toplumlar Giddens’in ifadesiyle modern öncesi devletlerin yaklaşamayacağı bir düzeyi ifade eder. Böylece modern devlet, kapitalist mülkiyet biçimine uygun olarak suç hukukuyla ilgili kodları dünyevi bir biçimde koruyarak ve “sapkınlığın” gözetimsel kontrolü ile şiddet araçları üzerindeki tekeli de kurar (Giddens, 1998: 63; Giddens, 2008: 69-75, 237, 252; Lyon, 2007a: 19).

İzlemenin polislikle bağlantısının modern toplumda “sapkınlığın” baskı altına alınmasıyla eşzamanlı olduğunu vurgulayan Giddens’a göre “sapkınlık”; “devletin izleme operasyonlarından ayrı bir faaliyet ya da tutumlar dizisi değildir, ama bunun içerisinde ve sayesinde şekillenmiştir.” Giddens totaliter tehditlerine işaret ettiği modern ulus-devletin, günlük yaşamın ayrıntıları ve en gizli kişisel eylem ve ilişkilerin içerisine artarak girdiğini vurgular. Giddens’a göre totaliter yönetimin olanakları uyrukların çoğunluğunun gündelik faaliyetleri içerisinde devletin başarıyla girebildiği toplumların varlığına dayanmakta ve izlemenin azamileştirilmesiyle, uyrukları hakkında bilgilerin kodlanması ve önemli bölümlerinin davranışlarının gözlemlenmesini varsayar. Bu bağlamda, giderek artan elektronik bilgi depolama, düzenleme ve yayma usullerinin istilasındaki bir çağda hükümet uygulamasıyla ilgili bilgi toplama olanakları neredeyse sonsuzdur. Modern devletlerin içerisindeki çok hızlı iletişim, taşımacılık sistemleri ve sofistike müsadere etme teknikleriyle birlikte bilgi kontrolü, yüksek bir devlet gücü yoğunlaşmasını sağlayacak biçimde davranış gözetimiyle doğrudan bütünleşebilir (Giddens, 2008: 382-401).

3.1. İlk Gözetim Analizleri

19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nde hayata geçirilen şirket kasabaları ve bir takım özel amaçlı fabrikalar; işçilere istenilen doğrultuda çalışma alışkanlıkları edindirme ve fabrika dışındaki hayatlarını “ıslahı” açısından dikkat çekici örneklerdir. Richard Sennett “Otorite” başlıklı çalışmasında ifade ettiği üzere, ABD’deki Pulman Palace Car Company kasabası, işçileri bütünleşik bir ortamda endüstriyel üretimin ve tüketimin bir parçası haline getirecek şekilde tasarlanmıştı. İşçilerin çalıştıkları fabrika, kaldıkları evleri ve alışveriş alanlarının tümü bu kasaba içinde yer almaktaydı ve mül-

kiyeti şirketin sahibi George Pulman'a aitti. İşçilerin mülk edinemedikleri ve sıkı bir denetim altında tutulduğu bu kasabada içki ve sigara yasağının yanı sıra gece sokağa çıkma yasağı da uygulanıyordu. Massachusetts'teki Waltham ve Lowell'da kurulan fabrikaların da "aile değerlerinin sağlıklı biçimde korunacağı sanayi toplulukları oluşturmak" amacıyla yapılmasına karar verilmişti. Bu deneylerde kullanılan kadınlar, fabrikalarda yalnızca birkaç yıl çalışmak üzere işe alınan genç kadınlardı. Bunların evleninceye kadar bir miktar para biriktirmeleri ve uygun koca bulduktan sonra işten ayrılmaları bekleniyordu. Bu amaçla fabrikaları tasarlayanlar, işçilerin akşamları katılacağı okuma grupları, dersler ve Kitabı Mukaddes sınıfları oluşturdular. İşçi kızlar, uzun, yüksek tavanlı odalardan oluşan ve yataklar bir hastane koğuşundaki gibi düzenlenen yatakhanelerde kalıyorlardı. Gece iş dönüşünden ertesi sabah işe gidişlerine kadar görevlilerin gözetimi altında kalıyorlardı. Görevli kadınlar, işçi kızlar uyurken bile bu odalarda nöbet tutuyordu; kızları yabancılardan korumakla kalmıyor, onların yatakhanelerden kaçmalarını da engelliyorlardı (Sennett, 1992: 65-66; 69-73). Belli bir mekana bağlı kalan bu türden erken dönem izleme faaliyetlerine karşın, kapitalist ekonomik sistem ile birlikte ortaya çıkan sistemli gözetim; işçileri disipline etmede yeni uygulamalara yol açtı. Çalışmanın zamanlaması, yerleştirilmesi, gözlenmesi ve sınılanması aracılığıyla, öncelikle fabrikadaki gözetim bu uygulamaların başında gelmektedir. Ancak, fabrikalarda başlayan gözetim, tüm gündelik hayat rutinlerine de yansımıştır. Geleneksel toplumlarda gündelik hayat pratiklerini mevsim, günüşiği, gelgit gibi "doğal" etkenler yönetirken, modern kapitalist toplumlarda bunların yerini saat almıştır. Sanayi kapitalizminde fabrika ve atölyenin "saate bağlı işi" çalışmanın yeni ritmini belirlemiştir. Kapitalist üretimdeki metalaşmış zaman esası ile modern insanın faaliyetleri zaman-uzay içinde senkronize edilir ve sosyal hayat tüm yönleriyle koordine edilmiş olur (Giddens, 2008: 231-233). Sosyal teoride, sistematik izleme olarak gözetim olgusuna ilk olarak, kapitalizm çözümlemelerinde Karl Marx dikkat çekmiştir (Bozkurt, 2000: 69). Marx'a göre gözetim, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir unsurudur. Köleliğin ortadan kalkması ve kapitalizmin gelişimine paralel olarak, emeğin eski yöntemlerle üretim sürecine katılımı imkânsızlaşmıştır. Kapitalist üretimin başlıca motivasyonu artı-değeri azamileştirmektir. Üretim sürecinde bir maliyet değişkeni olarak ele alınan emeğin minimum ücretle maksimum üretime koşullanması ile sermaye birikimi mümkün hale gelmekte ve böylece işçi sınıfının mümkün olan en geniş ölçüde sömürülmesinin önü açılmaktadır. Öncelikle kapitalizme özgü üretim alanı olarak fabrikayı ve işçilerin "elbirliği" etmelerinin koşullarını analiz eden Marx'a göre, işçiler, bir araya getirilmeksizin elbirliği yapamazlar ve tek bir yerde toplanmaları, elbirliğinin zorunlu

bir koşuldur. Ücretli işçiler aynı sermaye, aynı kapitalist tarafından, aynı zamanda çalıştırılmadıkça ve bunun için de emek-güçleri kapitalist tarafından aynı zamanda satın alınmadıkça, elbirliği yapamazlar. Ve sermayenin denetimi altındaki emeğin elbirliği haline geldiği andan itibaren yönlendirme, denetleme ve düzenleme işi, sermayenin işlevlerinden biri haline gelir (Marx, 1997/1: 320-321). Elbirliği yapan işçi sayısının artmasıyla, sermayenin egemenliğine karşı direnme potansiyelinin de artacağını belirten Marx, sermayenin bu direnmenin üstesinden gelmek için uyguladığı karşı-baskıyı şu şekilde analiz eder:

“Kapitalistin uyguladığı denetim, yalnızca, toplumsal emek-sürecinin niteliğinden doğan ve bu sürece özgü özel bir işlev değil, aynı zamanda, bu toplumsal emek-sürecinin sömürülmesi işlevidir ve kökleri, sömürücü ile onun sömürdüğü canlı ve çalışan hammadde arasındaki kaçınılmaz uzlaşmaz karşıtlıkta bulunur. (...) [K]apitalistin denetimi, özünde, üretim sürecinin iki yanlı niteliğinden dolayı, -bu süreç, bir yandan kullanım-değerleri üreten toplumsal bir süreç, öte yandan da artı-değer yaratan bir süreçtir- iki yanlıdır ve şekil bakımından zorbacadır. Elbirliğinin boyutları büyüdükçe, bu zorbalık da kendine özgü biçimlere girer. (...) Bir kapitalistin komutası altında sanayi işçilerinden kurulmuş ordu, ger çek bir ordu gibi subaylara (yöneticilere) ve astsubaylara (ustabaşı, postabaşı) gereksinme gösterir; ve bunlar, işin yapılması sırasında, kapitalist adına bu orduyu komuta ederler. Denetim ve gözetim işi, bunların yerleşmiş ve özel görevleri olur” (Marx, 1997/1: 321-322).

Kapitalistin, üretim giderleri üzerinde daha sıkı bir denetimde bulunmasını bir zorunluluk olarak gören Marx, çalışma hızının gereklerine uygun düşen disiplin kurallarının uygulandığı fabrikalar için, Charles Fourier’in³ “ıslah edilmiş haphaneler” belirlemesini kullanır. Marx’a göre, denetim ve gözcülük işinin ayrı bir uğraş haline geldiği fabrikalarda; bu uzmanlık alanı ile hedeflenenin “her şeyden önce, insanları gelişigüzel çalışma alışkanlıklarından kurtarmak ve onları karmaşık otomatın değişmeyen düzenliliği ile özdeş hale gelecek biçimde eğitmek”tir (Marx, 1997/1: 406-409).

Fabrikalarda makine kullanımının yayılması ve makine ile çalışmaya alışan işçi sınıfının deneyimlerinin birikmesiyle orantılı olarak, emeğin hızıyla yoğunluğu da artar. Her gün değişmeyen bir tekdüzeliğin yinelenerek yapılan bir işin söz konusu olduğuna dikkat çeken Marx, sermayenin elinde bulunan makine aracılığıyla işgününü alabildiğince uzatmasının işçi sınıfının direnişiyi karşılaştığını belirtir. İşçilerin direnişi karşısında çalışma saatlerinin zo-

³ François Marie Charles Fourier (7 Nisan 1772 - 10 Ekim 1837) Fransız ütöpic sosyalist ve filozof.

runlu olarak kısaltılmasıyla birlikte sermaye artı-değer üretimini makineleşmedeki gelişmeleri hızlandırarak elde etmeye yönelir. Marx'ın ifadesiyle "artı-değer üretim tarzı, işçinin üretken gücünü, belli bir sürede, aynı miktarda emek harcayarak daha fazla üretimde bulunabilecek hale getirmektedir." Bu makineler, sermayenin elinde, belli bir sürede daha fazla emek sızdırmak için sistemli bir şekilde kullanılan nesnel araçlar halini alırlar. Söz konusu sistemli sömürü makinenin hızı artırılarak veya işçiye çalıştıracağından daha fazlası verilerek gerçekleşmektedir (Marx, 1997/1: 393-396). Böylece farklı aksamalarını çalışır halde tutmak suretiyle işçi makineye bağımlı kılınır ve makinenin durmaması için işçinin harcadığı çaba onu makinenin denetleyici işlevine maruz bırakır.

Gözetim ile ilgili ilk dönem analizcilerden Max Weber ise kapitalist işletmelerde gözetimin rolünü kabul etmesine karşın, bunun sermaye sahipleri ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyle sınırlandırılmasına direnmiştir. Ona göre, kapitalizmin yayılmasının koşulu olarak, bürokratik devlet mekanizması önceden gelişmiştir. Gözetim, bürokrasinin bir özelliği olup, kapitalist işletmeler de bürokrasinin bir türüdür. Weber'e göre gözetim, dünyanın hızla rasyonelleşmesine eşlik eden, kaçınılmaz eşitsizliklerle dolu acımasız bürokratikleşme sürecinin en belirgin unsurudur; insanları, her türlü girişimi ve bireyselliği yok eden, kurallar ve prosedürlerden oluşan "demir kafes"e sokan bir araçtır (Webster ve Ball, 2003: 11). Weber, gözetimi en belirleyici unsur olarak gördüğü bürokratik mekanizmanın gücünü ise bu yapının teknik üstünlüğüne bağlamaktadır. "Bir kez tam kurulduktan sonra artık ortadan kaldırılması en zor olan sosyal yapı" olarak bürokrasi, esasında bilgi temeline dayalı denetim anlamına gelmektedir. "Toplu eylemi" rasyonel düzenlilik kazanmış "toplumsal eylem"e dönüştürmenin başlıca aracıdır. Bu özellik, bürokratik yönetimi ayrıca rasyonel kılmaktadır. Söz konusu bilgi, yönetime olağanüstü güç sağlamaya yeten teknik bilgidir. Tüm yönetsel işler, maaşlı memurlardan oluşan bir hiyerarşi tarafından işlenen yazılı dokümanlara ve güncel teknik bilgiyi temel alan gayri şahsi kurallara dayanır. Bu yolla bir taraftan verimliliğin maksimize edilmesi hedeflenirken diğer taraftan da sosyal denetim sağlanır. Bürokratik kuruluşlar ya da onları kullanan güç sahipleri, hizmetin bilgisine sahip olarak güçlerini artırma eğilimindedirler. Diğer taraftan parçası haline geldikleri aygıt içinde yani "demir kafes"e sokulmuş "bürokratik bireyler" in hareket esnekliği de pek kalmaz. Çünkü, "bürokrasinin disiplini, kamu sektöründe olsun, özel sektörde olsun, resmi görevlilerin her zamanki çalışmaları içinde mutlak itaate yönelik bir tutumlar yumağına sahip olmaları anlamına gelir" (Weber, 2006: 307-318).

Gözetime ilişkin Marx'ın ve Weber'in yaklaşımlarını karşılaştıran değerlendirmeler yapılmaktadır. Lyon ve Zureik'e göre, Marxist fikirlerden çıkarılan ilk yaklaşım, gözetlemenin esas hamlesinin daha fazla kâr etme dürtüsü ile birleştiği yönündedir ve söz konusu dürtü, verimlilik ve üretkenliği artırmayı amaçlayan sürekli teknolojik yenilenme, üretimi idare amaçlı çabaların ihracı veya daha güncel olan tüketimi idare etme amaçlı girişimlere kadar pek çok farklı yolla ifade edilebilir. Weberci bakış açısı ise modern kurumların gelişimini karakterize eden rasyonalizasyon süreci üzerinde odaklanır. Bir kapitalist firma ile hükümet bürokrasisi benzer özellikler gösterebilir ancak bu özellikler kapitalist işletmelerin iç işleyişine indirgenemez. Kurumların sürekli işleyişini sağlama alma aracı olarak gözetim her zaman kapitalist hedefleri takip edemeyebilir. Weber için gözetim hiçbir zaman tek mantıkla izah edilebilecek bir süreç değildir. Aksine, her bir durum yerinde ve kendi başına incelenerek yapısı ve sonuçları ortaya çıkarılmalıdır (Lyon; Zureik, 1996: 6-7). Richard Kahn ve Douglas Kellner'a göre ise Marksist teori, gözetim ve teknolojinin vatan-daşların kontrol edilebilmesi için sermayenin gücüne eklendiğine odaklanırken, Weberci yaklaşımda gözetim, modern organizasyonlar içindeki rasyonel sürece, yöntemlere ve bireyler üzerinde organizasyonların gücünü artıran yeni teknolojilere odaklanmaktadır (Kahn; Kellner, 2003).

Marx ve Weber'in ilk gözetim analizleri, gözetimin toplumsal bağlamlarını tartışmaları bakımından oldukça önemlidir. Böyle olmakla birlikte, kullanılan araçların çeşitlenmesiyle gözetimin içeriği ve alanları da genişlemiştir. Ve söz konusu genişleme devlet ve/veya kurumların gözetimi disipline edici bir araç olarak kullanma eğilimini daha da kuvvetlendirmiştir.

4. GÖZETİMDE KAVRAMSALLAŞTIRMA SÜRECİ

Geleneksel devletlerin aksine; idari sahası kesin olarak bölgesel sınırlara tekabül eden ve ulus-devlet biçiminde örgütlenen modern toplumlarda devlet, kendi kurumlarını da oluşturmuştur. 19. yüzyıl boyunca filizlenen ulus-devlet giderek, insanların faaliyetleri, bireylerin geçmiş davranışları hakkında kayıtlara sahip, bunları koordine ve kontrol eden bir iktidar biçimini almıştır. Öyle ki Giddens, gözetlemenin tarihsel olarak kapitalizmle iç içe geçmiş bulunan ulus-devletin temeli olduğunu söyler (Giddens, 1998: 63). Böylelikle ulus-devlet içinde gözetlemeyi esas alan idari görevlerde niteliksel ve niceliksel artış söz konusu olmuştur. Weber'in belli bir olumsuzluk içeren bakış açısına göre, bu artışın her şeyi dağılmadan bir arada tutabilecek bir sistem ihtiyacı doğurduğunu ve bunun da bürokratik egemenlik olduğunu belirtir. Oysa gözetim konusundaki kapsamlı çalışmalarıyla Foucault, bu pratikleri modern

dünyayı karakterize eden disipline edici bir toplum türünün yükselişi olarak görür. Uyruklarını bürokratik gözetim biçimine boyun eğdiren modern devletler geleneksel devletlerden farklı olarak kitlelerin hoşnutsuzluğunu dizginlemek için, doğrudan şiddet dışındaki araçlara giderek daha çok başvurmaktadır (Lyon, 1997: 49-51). Gözetim teknolojilerindeki yoğunlaşma ve gelişmelerle birlikte, gözetim olgusuna ilişkin kavramsallaştırma süreci de hız kazanmıştır. Günümüzde gözetim olgusuna dair yapılan tartışmalarda hatırı sayılır bir ağırlığı olan George Orwell'in "Big Brother"ı ile Michel Foucault'nun "panoptikon" imgesi analizleri ilk kavramsallaştırma girişimleri olarak ele alınabilir.

4.1. "Big Brother"

İlk olarak 1949 yılında yayımlanan anti-ütopik eseri "1984" ile Orwell, (Orwell, 1999) ileriye görebilen bir vizyon sunar. Orwell, 1984'ün bir kehanetler veya tahminler kitabı olmadığını geleceği konu alan bir roman olduğunu şu sözlerle anlatır: "Anlattığım türden bir toplumun mutlaka gerçekleşeceğini sanmıyorum, ama (kitabın bir hiciv olduğunu da yadsımayarak) benzer bir toplumun gelebileceğine inanıyorum. (...) Geleceği konu alan bir roman bu, yani bir anlama bir fantezi ama doğalcı roman biçiminde. İşin zorluğu da buradan geliyor. Sadece tahminler kitabı olsaydı yazması çok daha kolay olurdu" (aktaran Williams, 1985: 91-92). "Tele ekran", "yenikonuş", "bellek deliği", "iki dakika nefret duruşu", "anti-seks birliği" gibi, merkezi toplumsal düzeninin iktidar etme biçimlerini hicveden öğeler, 1984'ün akıl yürütme yöntemiyle yazılmış tarihi ve siyasi bir deneme niteliği taşıdığını göstermektedir. Keza Orwell, "Totaliter düşüncelerin her yerdeki aydınların kafasında kök saldığına... inanıyorum. Bu düşüncelerin mantiki sonuçları ne olur, onu göstermeye çalışıyorum" sözleriyle o dönemki siyasi düşünceler ile kitabın içeriği arasındaki paralellige işaret etmektedir (Williams, 1985: 91-92). Romandaki "Okyanusya devleti", yurttaşlarının gündelik hayatlarının en küçük ayrıntılarına müdahale etmek üzere örgütlenen dev bürokratik aygıttır. Her yere uzanan televizyon ekranında "Big Brother" figürünü kullanan bu devlet, "düşünce polisi", "tele ekran" ve mikrofonlar yardımıyla herkesin ne dediğini ve ne yaptığını sürekli izleyebilmekte, denetlemekte ve disipline etmektedir. Dolayısıyla gözetimi, hiyerarşik sosyal kontrol biçimini sürdürmenin bir aracı olarak ele alan Orwell, ulus-devletin gözetim ajanı olarak işlev gördüğü bir toplum üzerinde durmaktadır. Bu toplumda hem devlet kurumları hem de devlet dışı kurumlar farklı nüfus kesimlerini izlemek için büyük bir çapa göstermektedir. O'nun fütüristik ülkesinde yurttaşlar evlerinin içindeyken tele ekranlarla takip edilmekte, bir cihaz aracılığıyla davranışları görüntülenip kayıt altına alın-

maktadır. İzleme işlemlerini koordine eden düşünce polisleri, gözetimi öncelikli olarak sosyal düzeni sağlama aracı olarak kullanan merkezi totaliter devletin ajanlığını da yapmaktadırlar. Ancak böylesine detaylı incelemeye yurttaşların tümü maruz kalmaz. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan proleter alt sınıflar (proles) ve yoksullar sadece cihazların gözetimine terk edilmekteyken üst ve orta sınıflar yoğun bir biçimde takip altında tutulmaktadırlar. Ancak Haggerty ve Ericson, Orwell'in yoksul alt sınıfların genellikle gözetimden muaf tutulduğu kehanetinde tamamen yanıldığını savunurlar. Onlara göre, güncel gözetim teknolojileri çalışmalarının gösterdiği gibi, gözetimdeki yoğunlaşma ve genişlemenin bir sonucu olarak baştan aşağı toplumdaki tüm sosyal gruplar izlenebilmektedir (Haggerty; Ericson, 2000: 606-607). Oysa Stanley Cohen, Orwell'in gözetimin bölücü niteliği aracılığıyla iktidarın nasıl daha yaygın bir düzeyde sürdürüldüğünü gösterdiğini öne sürer. Ona göre, yoksullar gettolarında "hırsızlar, haydutlar, uyuşturucu satıcıları, haraç kesiciler" gibi temalar etrafında tecrit edilmişlerdir. Hayvanlar gibi birkaç basit kurala maruz bırakılarak gettolarında "güvenli" bir biçimde "çalışmaya, karınını doyurmaya ve ölmeye" terk edilmişlerdir (Cohen, 1985: 142). Cohen'in analizinden hareketle, uyrukların sınırları belirlenmiş bir alanda ve belli bir hiyerarşik yapıya karşılık gelen "hırsız", "haydut" veya "haraç kesici" gibi kategorilerle sınıflandırılarak tecrit edilmeleri Orwell'in anti-ütopyasında bir yönetme ve kontrol altında tutma pratiği olarak görülebilir.

Diğer taraftan "Big Brother" gözetiminin bir başka önemli özelliği ise uygulanamazlığıdır. Gözetim altındakiler, rahatlayabilecekleri herhangi bir an olup olmadığından emin değildirler. Bu saptanamayan gözetim modeli, belirsizlik sayesinde, gözlenenleri bağımlı kılar (Lyon, 1997: 89). Orwell'in düşünce denetimi kavrayışı ve kurguladığı söz konusu saptanamayan gözetim modeli bu noktada, Jeremy Bentham'ın "panoptikon" adlı cezaevi planı ile örtüşür.

4.2. Bentham'dan Foucault'ya Panoptikon

18. yüzyılın sonlarında önde gelen İngiliz cezaevi reformcusu Bentham, "her şeyi gören" anlamına gelen panoptikon adlı cezaevi için 1791'de ideal bir mimari plan geliştirdi. Bu hapishane bir gözetleme kulesini çevreleyerek etrafında halka oluşturan hücrelerden oluşacaktı. Hücrelerin her biri kuleye doğru açılacak ve kendi dış cephesindeki pencereden aydınlatılacaktı. Böylece, arka aydınlatma etkisi ile gözetleme kulesindeki tek bir bekçi ayrı ayrı hapsedilmiş birçok esiri gözetleyebilecekti.

Kendilerini izleyen denetçiyi göremeyecek olan esirler, denetçi kulede olmadığı zamanlarda bile her an izlendiklerini varsayacaktı. Panoptikon, trans-

paran bir mahkumlar topluluğuna gözünü diken bir denetim anlayışıyla hakim gücü en üst düzeye çıkarmak için tasarlanmıştır. Panoptikonun amacı günahkarları (Hıristiyanlık inancında insanların doğuştan günahkar olduğu kabul edilir) cezalandırmaktan öte, tamamıyla görünür ve sürekli gözetlenebilen bir alanda, mahkumları baskı altında tutarak sınırlamak ve onların günah işlemesini engellemektir. Lyon, panoptikonun sapkınlığın denetiminde örnek bir hapisane, sosyal disiplinin ise yeni bir aracı olduğunu vurgular. Bu gözetim tekniğinin esas hedefi her bir esiri kendi kendisinin bekçisi haline getirmektir. Böylece, sürekli bir gözetim durumunun söz konusu olmadığı zamanlarda bile, esirler kendi kendilerini denetleyerek gözetimi kalıcılaştırmış olacaktı. İzlenip izlenmediklerini bilmeyen, ama orada izlenmek için birilerinin bulunduğunu varsaymak durumunda olan mahkumun tek seçeneği itaat etmektir. Bentham'ın gözetim olgusuna bir yenilik getirdiğini söyleyen Lyon, söz konusu yeniliğin belirsizliği, itaat ettirmenin bir aracı olarak kullanılması olduğunu belirtir (Lyon, 1997: 95).

Bentham'a göre, panoptikon hapisane dışındaki amaçlara da uygundu. Bentham, "ıslah edilemez olanın cezalandırılması, delilerin gözetimi, kötülerin ıslahı, şüphelilerin kapatılması, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bakılması, hastaların sağaltılması, sanayinin herhangi bir dalına gönüllülüğün veya eğitim yolunda hızlanan yarışın öğretilmesi" için, gözetimi gerektiren herhangi bir bağlama uygun bir varlık olarak panoptikonun erdemlerini ilan etti (Lyon, 1997: 95).

Cezalandırma düşünceleri veya sistemleri üzerine çalışan pek çok tarihinin önemini bilmesine karşın panoptikon ancak Foucault'nun onunla ilgilenmesinin ardından bugün geniş bir tartışma zemini bulmuştur. Foucault'ya göre, Bentham'ın panoptikon mimarisi şu ilkelere dayanmaktaydı:

"Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevre bina hücrelere bölünmüştür; bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir. Bunların biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kulede tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir ilkokul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binaların içindeki küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatroya vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen ta

nımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi – kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak- ters yüz edilmektedir; bunlardan yalnızca birincisi korunmakta ve diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır” (Foucault, 2006: 295-296).

Banham’ın panoptikon imgesini modern gözetim tekniklerine uyarlayan Foucault, iktidar ve görünürlük arasındaki ilişkiyi tanımlamak için bu imgeyi kullanır. Ve tipik bir iktidar biçimi olarak gözetimin modernitenin tüm kurumlarına içkin ve yönetsel bağlamlarının her türünde var olduğunu varsayar. Panoptikon ve modernite arasındaki bağlantılara ışık tutan Foucault’ya göre, görünürlüğü tuzak haline getiren panoptikon mimari bir dizayn olmanın ötesinde, modern toplumlarda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan, bilinçli ve sürekli bir görünürlük hissi yaratır. Bentham’ın yukarıda, hapishane dışındaki uygulanabilir alanlarını sıraladığı panoptik denetimin gerçekten de bu alanların pek çoğunda önemli hale geldiğini savunur. Bu bakımdan Foucault, Weber’e yakın bir pozisyon alarak, kapitalist işyerindeki gözetimi de, modern dünyayı karakterize eden disipline edici toplum türünün yükselişinin sadece bir örneği olarak görür. Bu argümanı geliştirirken, dikkatini, iktidarın toplumsal örgütlemesi üzerinde doğrudan etkisi olan konulara veren Foucault, hapishanenin doğuşunu ve disiplin, gözetim tekniklerinin geleneksel cezalandırma ve toplumsal denetim biçimlerinden farklılaşan yönlerini analiz eder. “Hapishanenin Doğuşu” başlıklı eserinde Batı toplumlarında 18. yüzyılla birlikte, iktidarın baskıcı ve şiddete dayalı işleyişinin gittikçe azaldığının, iktidarın disipline edici, düzenleyici ve normalleştirici biçimde işlediğinin altını çizen Foucault’a göre disiplinci iktidar işleyiş prensipleri açısından 18. yüzyıla kadarki egemen iktidardan tamamıyla farklılaşmıştır: Egemen iktidar, etkinliğini görünür olmakla kazanırken, disiplinci modern iktidar görünmezlikle çalışır. Egemen iktidar, bedenlere acı vererek insanları cezalandırırken, disiplinci iktidar ruhları, zihinleri terbiye ederek bedenleri rasyonel bir biçimde kullanarak onları üretici ve işlevsel bir hale getirir. Kapitalist toplum artık birçok yerde uygulanabilecek bir kontrol aracına, bir “iktidar teknolojisi”ne sahipti. İktidarın otomatik işleyişini sağlayan, panoptikonda her şey öyle bir düzenlenmelidir ki, gözetim eylemi kesintili bile olsa etkileri sürekli olsun; iktidarın mükemmelliği, fiilen uygulanmasını gereksiz kılma eğiliminde olmalıdır; bu mimari aygıt, kendisini uygulayan kişiden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratan ve sürdüren bir makine olmalıdır; kısacası, sakinler, kendilerinin taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun tutsağı olmalıdırlar (Foucault, 2006: 295-302).

Bilginin oluşumunun ve iktidarın genişlemesinin birbirini döngüsel bir süreç içinde sürekli güçlendirdiğini ifade eden Foucault'ya göre, böylelikle iktidarın daha eski, daha pahalı ve daha fazla şiddet içeren biçimleri kullanışsız kaldı ve bunların yerini “incelikli ve hesaplı boyun eğdirme teknolojisi” aldı. Panoptikonla birlikte etkinleşerek artan izleme ve gözetimin başta okul, işyeri, klinik, hastane ve cezaevi olmak üzere pek çok alanda uygulandığını belirten Foucault'ya göre, panoptikon modernitenin sosyal disiplinlerini özetler. “Toplum”un arzulanan normlarından sapanları toplumdan ayırma yöntemi kuvvetli bir eğilim olarak kendini gösterir. Fabrika, okul, hastane ve hapisaneler gibi kurumlar itaatsiz ve sapkın olanların “uzaklaştırıldığı” veya makul yurttaşlara “dönüştürüldükleri” yerler olarak hizmet eder. Mahkumlar cezalandırılmanın yanında çalıştırılır, hastalar tedavi edilir, öğrenciler eğitilir, deliler muhafaza edilir, işçiler gözetlenir. Ve tüm bunlar için güç kullanmaya gerek kalmamaktadır. Zira uygulama olarak hiyerarşik örgütlenme; iktidar merkezleri ve kanalları düzenleme, bir iktidarın araçlarını ve müdahale biçimlerini tanımlama tarzıdır. İlk dönemlerde sosyal denetimin başarısızlığı, kamu önünde ve zalimce cezalandırmayla sonuçlanırken, modernite sosyal denetimin ve cezanın temiz ve akılcı biçimlerini uygulamaya koydu. Azgın kalabalık, yönetilebilir bir kalabalığa dönüştürüldü. Foucault'ya göre, gözetim mekanizmaları sayesinde, insanların tutumları üzerinde daha etkin olunmakta ve daha fazla nüfuz olanağı sağlanmaktadır. Muazzam bir bilgi artışı ile iktidarın icra edildiği bütün yüzeyler ve bu yüzeyler üzerindeki nesnelere bilinebilir kılınmaktadır. Eğitim, tedavi, üretim, cezalandırma işlevleri ile bütünleşebilen panoptikon, denetlenmesi gereken süreçler arasında uyum oluşturmakta ve “daha fazla iktidar” ile “daha fazla üretim” arasında doğru bir orantı kurmaktadır. Toplumsal bünyeye yayılan panoptikon bu bünye içinde; iktidarı daha güçlü kılmak, üretimi artırmak, ekonomiyi geliştirmek, eğitimi yaygınlaştırmak, kamusal ahlak düzeyini yükseltmek gibi genelleşmiş bir işlev olma eğilimindedir (Foucault, 2006).

4.3. Elektronik Gözetim ve Panoptikon

Bilişim teknolojilerindeki gelişme, enformasyon artışı ve elektronik gözetim olanaklarının genişlemesi beraberinde farklı tartışmaları da getirmektedir. Foucault'nun panoptikon analizleri de bu bağlamda farklı bakış açılarıyla yeniden ele alınmaktadır. Foucault'yu takip eden çalışmaların yanı sıra eleştiriler de yapılmakta ve panoptikonun elektronik gözetim araçları için uygun bir tanımlama olup olmayacağı tartışılmaktadır.

Foucault'ya yönelik eleştiriler esas olarak panoptik gözetim modelinin “hareketsizlik” ilkesine dayandığı varsayımı üzerinden geliştirilmektedir. Fou-

Foucault'yu, yeni medya teknolojilerinin gözetimdeki rolünü yeterince önemsemediği noktasında eleştiren Mathiesen, izlemenin aşağıdan yukarıya geçiş yapan eğilimine dikkat çeker. Panoptikona paralel olarak, başta televizyon olmak üzere kitlesel medya tarafından önyak olunan “sinoptikon” adını verdiği başka bir güç mekanizmasının yükselişine işaret eder. Panoptikon, doğası gereği yerel bir oluşumdur. Uyruklarının hareketsizliğini esas alarak kural dışı hareketleri engellemek ve kaçışı önlemek için vardır. Oysa sinoptikon doğası gereği evrenseldir. Seyretme eylemiyle seyredenlerin yerellekle bağları kopar. Sinoptikonun hedefine ulaşması için seyredenlerin bağlanacakları bir şebeke veya uydu yayını yeterlidir. Kaldı ki sinoptikon onları bu izleme ortamlarına çekecek pek çok ayartıcı mekanizmayı da içerir. Ve onların, panoptikonun tersine, bir yere bağlı olup olmamasının veya hareketli olup olmamasının da bir önemi yoktur (Mathiesen, 1997: 215-234).

Bu görüşe paralel olarak Giddens da, panoptik disiplinin “doğrudan” gözetime dayandığını buna karşın günümüzde gözetimin, enformasyon kontrolü üzerinden ve “dolaylı” bir biçimde yapıldığı görüşündedir (Giddens, 1998: 61). Foucault'nun panoptik gözetim modeline temkinli yaklaşan Lyon da, Foucault'nun iktidar sosyolojisi içinde sıklıkla sorgulanan ve analize tabi tutulan bu varsayımının günümüz elektronik gözetim bağlamında yeniden sorulmasının şart olduğunu vurgular. Foucault'nun özellikle 1960'lardan beri idari iktidarın bilgisayarlar tarafından genişletilip güçlendirilmesinin yolları için panoptik disiplinin geçerliliği hakkında hiç yorum yapmadığına dikkat çeken Lyon yine de elektronik gözetimin hangi yollarda ve hangi bağlamlarda panoptik özellikler sergileyebileceği sorusunu sorar (Lyon, 1997: 98, 113). Lyon, panoptik imgenin, elektronik gözetim yöntemlerinin incelenmesinde uygulanabileceğini ancak bu imgenin kullanımının bazı potansiyel tehlikeleri de beraberinde getireceğini ileri sürer. Panoptik gözetimin, idarede, polislikte, işyerinde ve tüketici piyasasında geniş bir alanda potansiyel geçerliliği bulunduğu işaret eden Lyon'a göre, panoptikon, incelikli, bilgisayar temelli gözetim çağı için bir vaat içerir gibi görünmektedir. Ancak bilgisayarların benimsenmesi gözetim alanları arasındaki ayrımları bulanıklaştırır ve panoptikon, gözetimin hiçbir düz “bütünlüklü” açıklamasını sunmaz. Lyon, panoptikonun gelişmiş toplumları üstün hâkimiyeti altına alan tüketiciliğin gölgesinde kalabileceğini ve sadece daha sert panoptik rejimlerde önemsiz bir rol edinebileceği görüşündedir. Ona göre, Orwell'ın “Big Brother”ı ile Foucault'nun panoptikonu günümüz gözetim olgusuna yaklaşımlarda uygulanabilir ancak yeterli argümanları sunamaz. Buna karşın yeni enformasyon teknolojilerinin gözetim anlamında yaptığı en büyük değişiklik, gözetimin daha derine sızması olmuştur. Elektronik araçlarla yapılan gözetim, veri tabanlı

bir idare tarzına dönüşme eğilimindedir. Günlük yaşam artık o kadar çok sayıda denetleme, izleme, kaydetme ve analiz edilme üzerinedir ki, artık nerede bulunduğu ve ne yapıldığıyla ilgili izlerin takibinin yapılması normal sayılmaktadır (Lyon, 1997: 61, 113). Sosyal entegrasyon mekanizması olarak panoptikonun günümüz toplumlarındaki öneminin azaldığını savunan Bauman da benzer analizler yapar. Bauman, nüfusun disipline edici gözetiminin veya basit baskının nesnesi olmak yerine; giderek tüketiciler olarak kurgulandığını ve ayartılarak pazar ekonomisinin içine çekildiklerini belirtir (Bauman, 1992: 51). Gözetimin, tüketim biçimlerini izleyip düzene koymak için kullanıldığını belirten Bauman, Foucault'nun panoptikonu ile çağdaş veritabanları arasındaki benzerliklerin yüzeysel olduğu görüşündedir:

Panopticon'un ana amacı disiplini sağlamak ve yurttaşlarının davranışlarını tek bir kalıba sokmaktır; Panopticon her şeyden önce farklılık, tercih ve çeşitlilik karşısında silahtır. Veritabanı ve onun potansiyel kullanım alanlarının önünde ise böyle bir hedef yoktur. (...) Panopticon, vatandaşlarını üreticiler ve/veya askerler olarak pençesine alır, onlardan rutin ve tekdüze davranış sergilemesini bekler ve ister; veritabanı ise güvenilir ve ehil müşterilerini kayda geçirir, hayatlarında kayda değer bir şey olmayan, tüketim oyununu oynamaktan aciz güvenilir insanları eler. Panopticon'un asli işlevi, hiç kimsenin sıkı korunan mekânın dışına kaçama masını sağlamaktır; veritabanının asli işlevi ise hiçbir kimsenin uygun va sıfları taşımaksızın ve yanlış izlenimler uyandırarak o alana girememesini temin etmektir (Bauman, 1999: 60-61).

Panoptik gözetim modeline getirilen eleştiriler bu modelin “hareketsizlik” ilkesine dayandığı noktasında yoğunlaşmaktadır. Ancak Foucault “panoptisizm” tartışmasında; bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye ve iktidarın kontrol dışına çıkanları belirleme ve ayırma, kültürle pekiştirilen normları yaratma eğilimine dikkat çeker. Panoptik gözetimin toplum üzerindeki iktidarının keskin ve türdeş bir temelde sürdüğünü savunan Foucault'ya göre “hapishane” evini terk ettiği anda hatta daha önce başlar. Modern bireylerin içselleşmiş ahlâki gözetim yoluyla devamlı surette iktidarın gözetimi altında olduklarını belirten (Foucault, 2006: 255-287) Foucault, bir yönetim pratiği olarak bilgisayarın iktidarın genişlemesine etkileri üzerine yorum yapmamışsa da, çağdaş gözetim uygulamalarının yaratacağı totaliter tehditlere işaret etmiştir. Dolayısıyla yukarıda panoptikon ve veritabanı arasında kurulan tezatlık tartışmalı noktalar içermektedir. Panoptikon, okul, işyeri, hastane veya hapishane gibi disipline edici kurumlarla “anormal” hayatları ayıklayıp ıslah ederken; esa-

sında hedefine “normal” hayatı koyar. Panoptik ayrıştırma “içsel gözetim” (self-surveillance) yolu ile “normal” hayatı kontrol altında tutar. Gözetimin içselleştirilmesi içeri/dışarı ayrımını silikleştirirken, disipline edici iktidarın tesir alanından kaçabilme ihtimalini de güçsüzleştirir. “Normal” hayatı düzene sokan iktidar pratikleri kurumların tesir alanını mekanın dışına taşıırken “normal” olanın sınırlarını da belirler. Bu nedenle gözetimin güncel uygulamalarının panoptik ayrıştırma prensiplerinin uzantısı ve yoğunlaştırılması olarak görülebilir. Bununla birlikte, Orwell’in anti-ütopyasında gözetiminin algılanamazlığı ve gözetim altındakilerin, rahatlayabilecekleri herhangi bir an olup olmadığından emin olmama durumuyla da paralellik kurulabilir.

Bu bakımdan Gandy’nin özellikle panoptik ayrıştırma üzerine yaptığı değerlendirmeler yukarıdaki tartışmaya katkı sunar niteliktedir. Ona göre, panoptik ayırma, kişisel enformasyonun toplanması ve değerlendirilmesi için kullanılmaktadır. Bireyin kişisel statüsü ve davranışları hakkındaki tüm enformasyon, kişinin ekonomik değeri konusunda istihbarat sağladığı için panoptiktir. İnsanları, bu tahminleri baz alarak kategorilere ayırdığı için de ayrımcı bir teknolojidir. Panoptik ayırma, karmaşık bir teknoloji olarak, hem kişisel enformasyonun toplanması, saklanması, işlenmesi ve paylaşılmasını sağlayan bilgisayar ve telekomünikasyon sistemlerini hem de birey ve grupları, kârın ve riskin maksimum hale getirilmesini gerektiren modeller, tahminler ve stratejik oryantasyonları baz alarak birbirinden ayıran, gruplandırır ve hedefleyen analitik yaklaşımlar içerir. Panoptik ayırma alıcı ile satıcı arasındaki kişisel ilişkiyi, sibernetik istihbarat tarafından kontrol edilen gayri şahsi bir işleme dönüştüren evrimsel veya diyalektik bir sürecin sonucudur. Bu panoptik ayrıştırma sisteminde kişisel enformasyonlar teşhis edilir, sınıflanır ve sınıflanan enformasyona değer biçilir. Sınıflandırma sistemi Foucault’nun panoptikon modeli içinde önemli bir süreçtir. Çünkü sınıflandırma gücün uygulanmasına dahil olan bir süreçtir. Gandy, sınıflandırmanın ve ayırmanın etkinliği ve verimliliği artıracığını düşünmektedir. Böylece disipline maruz kalanların gelecekteki davranışları konusundaki belirsizlik azaltılmış olur. Sınıflandırma, artık sadece disipline maruz kalanlar için değil, ticari firmaların kendi pazar paylarını ve kar oranlarını artırmaya veya sürdürmeye çalıştığı piyasada da önemlidir. Bu süreç sayesinde firmalar tüketicinin potansiyel değeri hakkında bir fikre sahip olabilirler. Panoptik ayırma, ona göre panoptik sistemin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir (Gandy, 1996: 133-136).

Elektronik veritabanları üzerine yaptığı çalışmada Mark Poster ise şu görüşleri ifade eder: “Bedenlerimizin şebekelere, veritabanlarına, enformasyon koridorlarına tespih tanesi gibi dizildiği” ve böylelikle bedenlerimizin adeta “enformatik olarak ipe geçirildiği” tüm bu enformasyon depolayan siteler

“artık gözlenmekten kaçabileceğimiz ya da etrafında bir direniş hattı çekebileceğimiz bir sığınak sağlamamaktadır.” Her bir kredi kartı kullanımı ve hemen her bir satın alma eylemiyle çoğalan muazzam miktardaki veri, Poster’a göre bir “süper-panoptikon” sonucunu doğurur; ancak bu bir farkla değişik bir panoptikon’dur: Depoya veri sağlayan “gözetim altındaki” kişi gözetimde birincil ve gönüllü bir unsur haline gelmiştir (Poster, 1996: 284-291). Paulo Vaz ve Fernanda Bruno’ya göre de panoptikonun önemli unsurlarından birisi içsel gözetimdir. Sisteme, beklenen uygunluk doğrultusunda boyun eğildiğini belirten Vaz ve Bruno’ya göre, içsel gözetimin oluş noktası ise gücün bizden beklediği doğrultuda davranma eğilimiyle başlar. Ancak bu, izlenme olasılığının farkında olunmasından kaynaklanır. Ve gözleniyor olduğumuzu düşündüğümüz süre boyunca bir maske taşırız ancak eğer gücün gözünden kaçma şansı verilirse farklı bir şekilde davranırız. Onlara göre, içsel gözetim aslında aidiyet kurulmadan içselleştirilmiş olanın gözetimidir (Vaz; Bruno, 275-276).

5. İZLEMEDE YENİ YOLLAR

İkinci Dünya Savaşı yıllarında askeri amaçlarla kullanılan ilk bilgisayar örnekleri dijital teknolojilerinde yaşanan büyük değişimin temellerini attı. Günümüz dijital teknolojilerinde yaşanan gelişmeler elbette ilk bilgisayar örneklerinin oldukça ötesine işaret etmektedir. Ancak, iletişim ağları aracılığıyla enformasyonun küresel boyutta entegrasyonuna öncülük eden bu teknolojiler günümüz toplumunun “enformasyon çağı” şeklinde tanımlanmasına da yol açmıştır. Küresel ağlar ve uluslararası bilgi akış mekanizmalarıyla mekân algısını yeniden şekillendiren iletişim teknolojileri devlet alanında gözetimin yoğunlaşmasına muazzam katkı sunmaktadır. Veri depolayan ve anlık izleme olanağı sağlayan bilişim teknolojileri, izlemede bireyi belli bir mekan dahilinde sabitleyen kısıtlamayı ortadan kaldırarak, uyrukların oldukça geniş bir uzamda izlenebilmesini de mümkün hale getirmektedir. İzlemenin bireysel boyutlarda gerçekleşmesini mümkün kılan yeni teknolojiler hem devlete hem de özel şirketlere insanların her hareketini izleme olanağı sunmaktadır. Bu son cümle elbette devlet ile özel şirketlerin izleme yöntemlerine ilişkin kesin bir ayırım yaptığımız anlamına gelmemeli. Marx’ın işaret ettiği gibi, entegre edilebilen enformasyon paylaşım ağları; devlet organları, bankalar, sigorta şirketleri, sağlık, eğitim, iş yeri, satış ve pazarlama organizasyonları gibi geleneksel kurum ve örgütlerin sınırlarını giderek bulanıklaştırmakta (Marx, 2001) ve böylece izleme olanaklarına bütünlük bir boyut kazandırmaktadır. Şimdi uyruklarının kurallara itaat edip etmediklerinin izini süren devletin yeni teknolojilerle yeteneklerini olağanüstü çeşitlendirip yükseltmesine ve dolayısıyla birey üzerindeki gözetimin keskin yanına dikkat çekeceğiz.

5.1. Yeni Teknoloji ve Güvenlik

Gözetimdeki güvenlik amacı elbette sadece günümüze ait bir olgu değildir. Ancak günümüzde iletişim ve gözetim teknolojilerindeki devasa dönüşüm, önceki biçimleriyle kıyaslanamayacak ölçüde, güvenlik söyleminin erişim alanını genişletmiş ve gözetim pratiklerinin oldukça geniş bir yelpazede çeşitlenmesine yol açmıştır. Zira, daha önce Giddens'tan aktardığımız gibi, giderek artan elektronik bilgi depolama, düzenleme ve yayma usullerinin istilasındaki günümüz dünyası aynı zamanda yüksek bir devlet gücü yoğunlaşmasını da gerektirmiştir. Ve devletler bu güç yoğunlaşmasını çoğu zaman uyruklarını ve sınırlarını korumak için gerekli olan caydırıcı ve önleyici tedbirler olarak sunmaktadırlar.

İletişim teknolojilerinde sağlanan ilerlemeler sonucu geliştirilen ilk bilgisayar teknolojisi İkinci Dünya Savaşı yıllarında, çeşitli balistik hesaplamalar ve atomik patlama analizlerinde kullanılmıştır (Mattelart ve Mattelart, 1998: 46). Ancak bilgisayar teknolojisine dayalı gözetim ve kontrol teknolojilerinin gelişimindeki esas sıçrama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan “soğuk savaş” döneminde gerçekleşmiştir. “İki kutuplu” olarak tanımlanan soğuk savaş dönemi dünyasının bir kutbunda, İkinci Dünya Savaşı sonrası giderek emperyal bir güç haline gelen kapitalist piyasa ekonomisini temsil eden ABD, diğer kutbunda ise “sosyalist” ideolojik formasyonu ile Sovyetler Birliği bulunmaktaydı. Ve bu iki kutuplu dünya gerçeği, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılına kadar sürdü. Bu dönemde ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin karşılıklı strateji denemeleri ışığında hayatlarımıza birçok istihbarat ve gözetim uygulaması girdi. “Güvenlik” tüm bu pratiklerin gerekçesi olarak sunulurken, özellikle ABD'nin dünya çapında üstlendiği askeri rol, gelişkin enformasyon teknolojisi sistemlerini giderek daha fazla ihtiyaç haline getirmiştir. ABD gözetim teknolojilerinin geliştirilmesinde öncü bir devlet olmuştur.

Tarihsel olarak kimi örneklere bakıldığında örneğin, Poul Lazarsfeld'in Columbia Üniversitesi'ndeki Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu (BASR), Hadley Cantril'in Princeton'daki Uluslararası Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (IISR) ve Ithiel de Sola Pool'un Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) Uluslararası Araştırmalar Merkezi (CENIS) gibi sivil iletişim araştırma merkezlerinde, istihbarat, propaganda ve ordu kuruluşlarının destekleriyle araştırma ve geliştirme projeleri yürütülmüştür (Simpson, 2000: 20-22). Ayrıca, dünyada kullanılacak psikolojik savaş taktiklerini geliştirmek amacıyla ordunun güvenilir bulduğu seçkin sosyal bilimcileri bir araya toplayan Donnanma Araştırmaları Merkezi tarafından finanse edilen “Truva Projesi” de bu bakımdan en önemli örneklerdendir. Truva Projesi'nin nihai raporunun öns-

özünde, projenin, Sovyetler Birliği'nin Amerika'nın Sesi'nin yayınlarını engelleme çabalarını bertaraf etmenin nasıl ötesine geçtiği ve "Demir Perde"yi delegecek başka yolların arayışına girdiği" anlatılıyor, Amerika'nın Sesi'nin etkinliğinin, "kaçınılmaz olarak, hedefe, iletilecek mesajın içeriğine ve de sonuçta yaratılmak istenen etkiye bağlı olduğu" ifade ediliyordu (Needell, 2000: 41). Diğer taraftan, 1952 yılında Amerika'da dünyanın en gelişmiş istihbarat örgütü olan "Ulusal Güvenlik Konseyi" (National Security Agency - NSA) yabancı diplomatları, askeri üstleri dinlemek amacıyla kurulmuştur. Analog telefonlarda düşük maliyetli gereçlerle kolaylıkla yapılabilen bu gözetim biçimi, günümüzde oldukça yaygınlaşan ve birçok ekstra özellikle donatılmış dijital cep telefonları üzerinden gerçekleşmektedir. Servis istasyonları sayesinde konuşmaların içeriğinin yanı sıra bulunulan yer de tespit edilebilmektedir. Bu gözetim uygulamasını mümkün hale getiren ise, yine soğuk savaş döneminde yaşanan uzay yarışı sonucu ortaya çıkan uydu teknolojisi olmuştur. Dijital haberleşme ve veri transferi için kullanılmalarının yanı sıra, uydular sayesinde ABD'nin "Yeryüzü Konum Belirleme Sistemi" olan GPS uygulaması da geliştirilmiştir. Yeni teknoloji sayesinde günümüzde NSA yeryüzünde telefon, faks, bilgisayar, internet dahil her türlü yazışmayı ve konuşmayı izleyebilmektedir. Bunun için "Promis" ve "Echelon" adında sistemlerini kullanmakta ve bu sistemlerin dünyada birçok ülkede uydu trafiğini izleyen antenleri bulunmaktadır. Bu programlarda uydu-bilgisayar korelasyonu sayesinde görüntü istihbaratı da bulunmakta ve bu sayede gerek görsel gerekse işitsel izleme kolaylıkla gerçekleşmektedir. Bu sistemler her gün uydulara 50'den fazla anahtar kelime yüklemekte, içinde bu kelimelerin geçtiği her türlü konuşma otomatik olarak izlemeye alınmaktadır. Sonra yapay zekaya sahip bilgisayar sistemleri devreye girmekte ve bu konuşmaları ayıklamaktadır. Önemsiz görülenler imha edilmekte, en önemliler ise analizciler tarafından raporlaştırılıp ilgililere sunulmaktadır. NSA'da her gün 40 ton evrak atıldığı bildirilmektedir (Dolgun, 2006).

Günümüz iletişim ortamları açısından oldukça ayrıcalıklı bir konumda bulunan internet de, esasen soğuk savaş döneminde ordu içinde alternatif bir haberleşme sistemi olarak düşünülmüştür. İnternet herhangi bir nükleer saldırı halinde iletişim kanallarının tamamen yok olmasını engellemek için tasarlanan ve ilk kez ARPANET olarak anılan bir iletişim sistemi olarak ortaya çıkmıştır. ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı ARPA (Advanced Research Projects Agency/Gelişmiş Araştırma Projeleri Ajansı) olarak bilinen birim bünyesinde geliştirilen bu askeri haberleşme ağında ilk bağlantı 29 Ekim 1969'da gerçekleştirilmiştir. 1980'lerde sivil ağ şebekeleri fazla bilinmemesine karşın üniversiteler ve araştırma birimleri bünyesinde artmaya devam etmiş ve

1990'larda "World Wide Web" in (WWW) ortaya çıkışıyla internet yaygınlaşarak gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir.⁴ 1970'lerin sonundan itibaren ordunun dönüştürülmesinde önemli rol oynayan bu teknolojiler güvenlik alanında önemli etkiler yaratmış, devletlerin uyruklarının gündelik pratiklerini izleme faaliyetlerine entegre edilmiştir.

Öte taraftan günümüzde neoliberal politikaların hayata geçirilmesi, eşitsizliği derinleştirerek yoksulluk, kayıt dışılık, yolsuzluk gibi toplumsal sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Derinleşen toplumsal eşitsizliklerin kapitalizm üzerindeki olası yıkıcı sonuçlarının önlenmesi açısından bu dönemde devletler güvenlik aygıtlarını ideolojik ve stratejik olarak yeniden yapılandırma yoluna gitmiştir (Bedirhanoglu, 2010: 49-50). Neoliberal dönemde yoksulluğun kriminalizasyonu başat stratejilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde küresel bir eğilim olarak "yoksullukla savaş", "suç ile savaş", "terörle savaş" gibi söylemler yaygınlaşmıştır. Böyle olmakla birlikte ABD'deki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine yönelik 11 Eylül saldırılarının ardından "terörle savaş" söylemi daha da yükseldi. Bu söylem dünya genelinde güvenlik uygulamalarının zemininin güçlenmesine neden oldu ve böylece gözetim teknolojilerinin günümüz toplumunda olağanüstü genişlemesinin önü açıldı. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinin üzerinden 10 yılı aşkın bir sürenin geçmesinin ardından gerçekleşen 11 Eylül saldırıları aslında yeni dönem güvenlik algısının uluslararası esaslarının belirlenmesinin miladı olarak görülmektedir. Bundan böyle devletlerarası güç mücadelesine, ulus-devletler ile "terör" örgütleri veya mensupları arasındaki mücadeleler eklenecektir (Güvenç, 2001: 8-15). Keza saldırıya maruz kalan yapıların sadece ABD'nin değil, küreselleşmenin de simgeleri olmaları nedeniyle hedef seçtikleri yönündeki yaklaşım bu döneme damgasını vurmuştur. Bu bakımdan "terörle savaş" söylemi küresel ölçekte dolaşıma giren ve bu yönde devletlerin tedbirler aldığı bir fenomene dönüşmüştür.

"Terörle savaş" söyleminin yarattığı meşruiyet olanakları, ABD'nin gözetim uygulamalarını genişletme noktasında çok hızlı refleks göstermesine yol açmıştır. Örneğin, 11 Eylül saldırılarının ardından 26 Ekim 2001 tarihli ABD Yurtsever Yasası (USA Patriot Act) yurtiçi telekomünikasyonun ağlarının yetki almadan NSA tarafından izlenmesini mümkün kılmaktadır. Güvenlik adına uyrukların gündelik faaliyeti kontrol altında tutulmakta, hareketleri izlenebilmektedir. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından rutin gözetim faaliyetleri, istisnai önlemleri normalleştiren ve hukuk kurallarını askıya alan "terörle savaş" bağlamından cereyan etmektedir (Agamben, 2006). Kalkınmış ülke-

⁴ Barry M. Leiner, Vinton G. Cerf vd.: "Brief History of the Internet", ISOC.org. (çevirimiçi) <http://www.isoc.org/internet/history/brief.shtml> Erişim: 08 Aralık 2011.

lerde “güvenlik” ve “ulusal güvenlik” endişeleri bu bakımdan belli etnik ve dini gruplara (ABD’de “Arap öğrenciler”, Kanada’da Meksikalı göçmen işçiler ya da pek çok Avrupa ülkesindeki göçmenler vb.) yönlendirilmektedir (Lyon, 2007b).

Gelinen noktada gözetim ve kontrol teknolojileri günümüzde oldukça geniş bir alanda uygulanmaktadır. Yeni teknolojiye dayalı gözetim pratikleri suça ve/veya potansiyel suç fiiline karşı mücadele adı altında günümüz polislik uygulamaları olarak görülmektedir. Bu bağlamda özellikle e-devlet uygulamaları devlet gözetimine ilişkin karakteristik bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Elektronik kimlik kartları, mikroçipli pasaportlar, sosyal güvenlik numaraları, vatandaşlık işlemlerinin online gerçekleştirilmesi gibi yeni teknolojiye dayalı pratikler bireylerin gündelik hareketlerinin izlenmesini kolaylaştırmaktadır. Ancak yeni teknolojiye dayalı gözetim e-devlet gibi kurumsal düzenlemelerin çok ötesini işaret etmektedir. Ulusal ve uluslararası güvenlik düzenlemeleri, çeşitli sosyal sınıflandırma temaları ile gözetimin boyutlarını genişletmiştir. Kişisel yaşama ait bilgilerin takip edilmesini ve bu verilerin veri tabanlarında depolanmasını ve işlenmeye uygun hale getirilmesini sağlayan yeni teknolojiyi Dan Schiller, aynı zamanda devlet birimleri ve iş dünyası arasında daha sıkı ilişkilerin de başlangıcı olarak görür. Ona göre şirketler, tüketiciler ve çalışanlara karşı yeni enformasyon izleme ve düzenleme şekillerini de yönetmektedirler (Schiller, 2006: 36). Schiller, yeni teknolojinin kullanılmasıyla verileri saklama ve gerektiğinde yeniden inceleme imkanına sahip olan şirketlerin böylece polislik işlevi de gördüğü görüşündedir. Schiller, veri toplama, erişim denetimi, sistem bütünlüğü, şifreleme, denetim ve izleme gibi uygulamaların zararsız hatta iyi olarak sunulmasına karşın bu teknolojilerin aslında merkezi mülki denetimi büyük ölçüde genişlettiğini yazar. Özellikle son yıllarda “terör savaşı” retoriğinin bu eğilime esaslı bir kılıf sağladığını belirten Schiller, 11 Eylül saldırılarından kısa bir süre sonra ABD’li senatör Sam Brownback’in “terörizm savaşı, geniş anlamda, enformasyon savaşıdır” iddiasını hatırlatarak şu veriyi aktarmaktadır: ABD’de, federal, eyalet ve yerel polis güçleri müşteri verileri için Time AOL şirketinden yılda yaklaşık olarak 12 bin istek yapmakta; AOL çalışanları günde 24 saat çalışarak bu tip isteklere ve bu amaca hizmet eden çağrı merkezine bilgi sağlamaktadır. Ayrıca devletin uyruklarını izleyebilmesi için gerekli program ve donanımlar; EMC, Cisco, Microsoft ve IBM gibi birçok büyük ileri teknoloji şirketlerinden oluşan bir “sıcak pazar” haline gelen yeni bir güvenlik endüstrisinden (Schiller, 2006: 36-38) tedarik edilmektedir. Bilgisayar ağları, elektronik kimlik kartları, profil ve veri bankaları, kapalı devre gözetim kameraları, elektronik konum izleme teknikleri, DNA analizi, uyuşturucu testleri, yalan tespiti için beyin taraması,

termal kameralar gibi mikro-elektronığe dayanan yeni bilişim teknolojiler, veri saklama kapasitesinin ve işlem potansiyelinin genişlemesini mümkün kılar ve istenildiğinde saklanan verilerin geri çağrılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bakımdan bilişim teknolojisi gözetim pratiklerinde oldukça önemli bir yer tutar. Amerikan Yönetim Derneği tarafından yapılan şirket uygulamalarına ilişkin anket, örneklenen şirketlerin dörtte üçünün internet kullandığı, yüzde 55'inin e-mail depolayıp tekrar gözden geçirdiği, yüzde 51'inin video ile izlemeyi kullandığı ve yüzde 22'sinin telefon görüşmesi kaydettiği bilgisini vermiştir. Veri toplama, erişim denetimi, şifreleme, denetim ve izleme gibi pratiklerin ortak kullanıcılar tarafından zararsız hatta iyi olarak sunulduğunu ancak bu teknolojilerin aslında merkezi mülki denetimi büyük ölçüde genişlettiğini yazmaktadır (Schiller, 2006: 36-38).

Tek tek yurttaşların bir araya getirilen profillerinin giderek artan ölçüde kullanılabilir hale gelmesi, bilişim teknolojisini gözetim amacıyla kullanan kurumların, gündelik hayatlara ilişkin ayrıntılı tablolara erişmelerini mümkün hale getirmektedir. İnsanların mali durumları, sağlık kayıtları, tüketici öncelikleri, telefon ya da internet üzerinden yapılan mali işlemler, sosyal yardım almaya uygunluk, ikamet, milliyet ve etnik geçmiş, eğitim deneyimi ve suç oluşturan faaliyetler gibi konulara ilişkin veriler yeni teknolojilerle çok daha kolayca elde edilebilmektedir (Lyon, 1997: 119-120). Bu veriler ışığında kişi veya gruplar hakkında çeşitli profiller oluşturulması sağlanırken aynı zamanda veritabanları ayıklama, ayırma ve dışlama aracına dönüşmektedir (Bauman, 1999: 61). Rule ve diğerleri, yirminci yüzyıl boyunca bürokratik gözetimin büyümesinin, “sıradan insanlar ve büyük merkezi örgütler arasındaki ilişkilerin yeni bir kategorisi”ni üretmiş olduğunu savunurlar. Onlara göre, veri-özneleri hakkındaki kararlar, bu öznelerle ilgili elde edilen bilgiyle yakından bağlantılıdır. Bilgisayarlaşmayla birlikte bu trendin daha da yoğunlaştığını belirtirler (Rule vd., 1983: 230). Böylece, Kenneth Laudon'un “veri-imesi” dediği şey inşa edilir ve bundan sonuçlar ve yargılar çıkarılır (Laudon, 1986). Örneğin, “bu kişi kredi verilebilir biridir”, “bu kadın suça eğilimlidir”, “bu adamın sigorta riski fazladır” veya “bu kişi kötü bir kiracıydı” gibi parametrelerle veri-özneler hakkında kararlar oluşturulur. Dolayısıyla gözetim kapasitesinin yeni teknolojilerin kullanımıyla arttığını ve kişisel veri elde etmeye uygulandığında büyük sonuçları olduğunu söylemek mümkün. Bu noktada Vincent Mosco'nun uyarısı oldukça önemlidir. Mosco, gözetimin, ticari alanda hem daha yaygınlaştığını hem de daha derine nüfuz ettiğini ve bunun sonuçlarının, “mahremiyete tehdit” terimlerinin kapsayabildiğinin çok ötesine geçtiğini belirterek, bu tip ticari gözetimin, sosyal denetimle ayrılmaz biçimde bağlı olduğunu söyler (Mosco, 1989: 37-38). Bir taraftan şirketlerin pazarlama stratejilerinin bir par-

çası olarak işlev gören yeni gözetim teknolojileri diğer taraftan zaten varolan ve modern toplumları karakterize eden uyruklarının gündelik hayatını izleme tekniklerinde de esaslı bir genişleme yaratmaktadır.

Öte taraftan, yeni teknoloji ve ABD’de gerçekleşen 11 Eylül saldırılarının ardından yükselen güvenlik paradigması kameralı izleme sistemlerinin de tüm dünyada yaygın bir şekilde kullanımına yol açtı. Başlangıçta resmi binalarda, havaalanlarında, metro istasyonlarında, alışveriş merkezlerinde kullanılan gözetim kameraları daha sonra kentlerin merkezi ve işlek alanlarından başlamak suretiyle sokaklarda uyrukların izlenmesinde bir araç olarak kullanılmaya başlandı. Bir kısmı biyometrik ve yüz tanıma özelliğine de sahip olan gözetim kameraları, pek çok ülkede sokakları görüntülemekte ve bu görüntüleri kayıt altına almaktadır. Böylece pek çok kentsel alanda sürekli ve yoğun izleme ile gözetim kameraları günlük yaşamımızın bir parçası olmaya başladı.

Gözetim ve kontrol etme mekanizmalarının giderek bütünleşik bir hal alması polislik ve devlet güvenliği konularında; düzenin sağlanması ve sapkınlığın kontrol altına alınması şeklinde tecelli etmektedir. Böyle olmakla birlikte Lyon, özgül siyasi ve ekonomik koşulların yeteneklerinin yükselmesiyle izleme sistemlerinin çeşitlenmesi arasındaki paralellığe işaret eder. Fiziksel zor tehdidi giderek yerini idari denetime, yeni yasal mevzuatlarına ve polislik sistemlerine bırakmaktadır. Günümüzde bunları daha verimli kılmak için, bilişim teknolojisinin yaygın kullanımını da kapsayan sürekli bir yeni teknikler arayışı vardır. Yeni teknolojiler suçu hem ulusal hem de uluslararası olarak çok daha geniş bir coğrafi alanda kontrol altında tutulması mümkün kılmaktadır. İşitsel gözetim (telefon dinleme aletleri, gizli mikrofonlar vb.), görsel gözetim (sokaklar, resmi kurumlar, havaalanları, alışveriş merkezleri gibi halka açık yerlerde uygulanan kameralar, karanlıkta görmeyi sağlayan aygıtlar, uydu temelli gözlem), veri gözetimi (dağıtılmış bilgi işlem, bilgisayar ağları, vb.), algılayıcı teknolojik gözetim (manyetik, sismik, kızılötesi, mekanik gerilim, elektromanyetik kimlik ve pasaportlar, taşıtların yerini saptama sistemleri vb.) gibi sistemler izlemede coğrafi sınırları kaldıran yöntemlerdir (Lyon, 1997: 141-148).

Gary Marx, teknolojinin geldiği bu noktaya binaen günümüz toplumu için “gözetim toplumu” terimini kullanır. Marx bu tanımı, “bilgisayar teknolojisiyle üstün toplumsal kontrolün sağlanmasında son engelinin de yok olduğu” fikrinden hareketle yapmaktadır. Zira günümüz gözetim teknolojileri kişilerin ya da belli grupların derinlemesine araştırılmasını mümkün kılarak, bürokratik idarenin rasyonel metotlarını da bünyesine katmıştır (Marx, 1985: 26-34). Lyon da, günümüzdeki tüm bu teknolojik dönüşümlerin, Orwell’in 1984 romanında tasvir edilen polis devleti ve düşünce polisi gibi oluşumları gerçek kılabilme potansiyeline dikkat çekmektedir:

“Bilimsel gelişmelerin sonucu olarak teknolojinin insan hayatını her yönden kuşatmasıyla, insan teknolojinin boyunduruğu altına girmiştir. İktidar kendini teknolojiyi kullanarak ölümsüzleştirmekte ve genişletmektedir. Modernleşen şehirler, bilgisayarlar, uydu sistemleri ile ‘gözetim’ artık her yerdedir. 1980’ler boyunca yeni sağ politikalarının gelişmiş toplumlardaki yükselişi yeni gözetim teknolojilerinin gelişimini teşvik eder. 1984’te tasvir edilene benzeyen bir gözetim ortamı toplum bireylerini kameralar aracılığıyla esir almayı hedefler” (Lyon, 1997: 82).

Politik sistemin gözetim ve kontrol mekanizmalarını birleştirme yönündeki eğilimi, gözetimin süreklileşmesi, normalleştirilmesi ve giderek merkezileşmesi şeklinde tecelli etmektedir. İleri teknolojlili gözetim sayesinde uyrukların günlük hareketlerine nüfuz edildiğini ve böylece idari gücün kontrol alanının genişlediğini söyleyen Giddens, yeni gözetim sistemleriyle gayet incelikli bir doğaya sahip olan totaliter eğilimlerin demokratik süreç ile birlikte genişleyebildiğine dikkat çekmektedir (Giddens, 2008). Zira “kamu güvenliği” adı altında yapılan elektronik takip, devletin bireyler üzerindeki gözetiminin keskin yanını temsil eder. Burada, yasa, düzen ve sapkınlığın kontrol altında tutulması esasen polislik ve devlet güvenliği konuları olarak öne çıkmaktadır. Devlet, gözetim sistemlerini, uyruklarının kurallara itaat etmelerinin izini sürmek ve tanımlayıp gruplamak için kullanmaktadır. Bu noktada kentlerin denetim için öncelikli yerler olarak sabitlendiğini vurgulayan Lyon, kentsel alanın, her türden suçluların rahatsızlık verme potansiyeli için elverişli bir alan olarak görüldüğünü ve günümüzde kent suçlarının hala ciddi bir tehdit olarak ele alındığına dikkat çekmektedir (Lyon, 1997: 141-148).

SONUÇ

Gözetim pratiklerinin tarihsel dönüşümünü tartıştığımız bu çalışmada, sistematik gözetim ve kontrol etme pratiklerinin, öncesinden belirgin bir ayrımla, kapitalist toplumlardaki yükselişine tanık olmaktayız. Modern devlet, kapitalist mülkiyet hukukuna ve ulus-devlet paradigmasına uygun olarak “suç”un gözetimsel kontrolünü gözetim teknikleri üzerindeki tekeli ile sağlamaktadır. Bu dönemde kavramsallaştırılan gözetim olgusu gelinen noktada, yeni teknolojiyle birlikte daha da genişlemiş ve yoğunlaşmıştır. Yeni teknoloji gözetimi belli mekansal stratejilerle sınırlı uygulamalar olmaktan çıkarmış, gündelik pratiklerin izlenip kontrol edilmesini mümkün hale getirmiştir. Özellikle yükselen “güvenlik” söylemi eşliğinde insan faaliyetlerinin içinde mey-

dana geldiği ortamlar yönlendirilmekte ve bu faaliyetlerin zaman ve mekan-daki belirlenişi kontrol altında tutulmaktadır. Uyrukları ıslah edici pratikler olarak gözetim teknikleri, bir taraftan “gözetleyeni” görünmez kılarken, diğer taraftan bu görünmezlik, iktidarın uzamdan bağımsız olarak “her yerde mevcut” ve “her an seyreden” bir olgu olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

AGAMBEN, Giorgio (2006), “*İstisna Hali.*” çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom Yayıncılık

WEBSTER, Frank; BALL, Kirstie (2003), “*Intensification of Surveillance: Crime, Terrorism and Warfare in the Information Age*”, Londra: Pluto Pres

BAUMAN, Zygmunt (1992), “*Intimations of Postmodernity,*” Londra: Routledge

BAUMAN, Zygmunt (1999), “*Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*”, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

BEDİRHANOĞLU, Pınar (2010), “*Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü*”, “*AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu içinde,*” der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi

BERMAN, Marshall (1999), “*Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor,*” çev. Ü. Altuğ ve B. Peker, İstanbul: İletişim Yayınları

BOZKURT, Veysel (2000), “*Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?*”, Birikim, no. 136, Ağustos, s. 69-74

CLARKE, Roger, “*Have We Learnt to Love Big Brother*”, (çevirimiçi) <http://www.rogerclarke.com/DV/DV2005.html> Erişim: 22 Kasım 2010.

COHEN, Stanley (1985), “*Vision of Social Control: Crime, Punishment, and Classification,*” Cambridge: Polity Pres

DOLGUN, Uğur (2005), “*Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna,*” Bursa: Ekin Kitapevi

DOLGUN, Uğur (2006), “*Artık hepimiz Her An İzleniyoruz*”, Radikal Gazetesi, 28 Aralık 2006

FOUCAULT, Michel (2006), “*Hapishanenin Doğuşu,*” çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Yayınları

GANDY, Oscar (1996), “*Coming to Terms with the Panoptic Sort*”, Surveillance, Computers, Privacy içinde, ed. by David Lyon and Elia Zureik, Londra: Universty of Minesota Press

GIDDENS, Anthony (1998), “*Modernliğin Sonuçları,*” çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

GIDDENS, Anthony (2000), “*Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi,*” çev. Ü. Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları

GIDDENS, Anthony (2008), “*Ulus, Devlet ve Şiddet,*” çev. Cumhuriyet Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları

GÜVENÇ, Serhat (2001), “*11 Eylül Sonrasında Dünya: Ulus-devlet, Küreselleşme ve Terörizm*”, Görüş Dergisi, Kasım, s. 8-15.

HAGGERTY, Kevin D.; ERICSON Richard V. (2000), “*The Surveillant Assemblage*”, British Journal of Sociology, vol. 51, no. 4, Aralık, s. 605-622.

KAHN, Richard; KELLNER, Douglas (2003), “*Internet Subcultures and Oppositional Politics*”, (çevirimiçi)

<http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/internetsubculturesoppositionalpolitics.pdf>, Erişim: 20 Aralık 2010.

LAUDON, Kenneth C. (1986), “*Dossier Society: Value Choices in the Design of National Information Systems,*” Columbia University Press

LOON, Hendrik Van (1990), “*İnsanlığın Vatanı,*” çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Güneş Yayınları

LYON, David (1997), “*Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*,” çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi

LYON, David (2006), “*Gözetlenen Toplum*,” çev. Gözde Soykan, İstanbul: Kalkedon Yayınları

LYON, David (2007a), “*Surveillance Studies: An Overview*,” Cambridge: Polity Press

LYON, David (2007b), “*Surveillance, Security and Social Sorting: Emerging Research Priorities*”, International Criminal Justice Review, vol. 17, no. 3, Eylül, s. 161-170

LYON, David; ZUREIK, Elia (1996), “*Surveillance, Privacy and the New Technology*”, Surveillance, Computers, Privacy içinde, ed. by David Lyon and Elia Zureik, Londra: Universty of Minesota Press

MARTIN, Brian (1998), “*Antisurveillance*” “*Information Liberation Challenging the Corruptions of Information Power*,” Londra: Freedom Pres

MARX, Gary T. (1985), “*I’ll Be Watching You: Reflections on The New Surveillance*”, Dissent, no. 32, s. 26-34.

MARX, Gary T. (2001), “*Technology and Social Control: The Search for the Illusive Silver Bullet*”, The International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences içinde Elsevier Ltd.

MARX, Gary T. (2002), “*What’s New About the ‘New Surveillance?’ Classifying for Change and Continuity*”, Surveillance and Society, vol.1, no.1, s. 9-19.

MARX, Gary T. (2005), “*Traditional Surveillance*”, Encyclopedia of Social Theory, 2005, (çevirimiçi) <http://web.mit.edu/gtmarx/www/surandsoc.html> Erişim: 23 Kasım 2010.

MARX, Karl (1997), “*Kapital*”-Cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları

MATHIESSEN, Thomas (1997), “*The Viewer Society Michel Foucault’s ‘Panopticon’ Revisited*”, Theoretical Criminology, vol. 1, no. 2, Mayıs, s. 215-234.

MATTLART, Armand; MATTLART, Michele (1998), “*İletişim Kuramları Tarihi*,” çev. Merih Zıllıoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları

MOSCO, Vincent (1989), “*The Pay-Per Society: Computers and Communication in the Information Age*”, Garamond Press

NEEDELL, A. Allan (2000), “*Truva Projesi ve Sosyal Bilimlerin Soğuk Savaş Tarafından İlhakı*”, Üniversiteler Amerikan İmparatorluğu içinde, der. Christopher Simpson, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık

ONG, J. Walter (1999), “*Sözlü ve Yazılı Kültür*,” çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları

ORWELL, George (1999), “*Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*,” çev. Nuran Akören, İstanbul: Can Yayınları

ÖZCAN, Mehtap (2010), “*İstanbul'da 100 bin kamerayla izleniyoruz*”, Hürriyet Gazetesi Emlak Yaşam Eki, 26 Mart 2010.

PIRENNE, Henri (1984), “*Hız Muhammed ve Charlemagne*,” çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları

PLATON (1973), “*Phaedrus and Letters Seventh and Eighth*,” çev. Walter Hamilton, Harmondsworth: Penguin Books

POSTER, Mark (1996), “*Databases as Discourse, or Electronic Interpellations*”, Detraditionalization içinde, ed. by Poul Heelas, Scott Lash and Poul Morris, Oxford: Blackwell

RULE, James B.; BRANTLEY, Peter (1992), “*Computerized Surveillance in the Workplace: Forms and Distributions*”, Sociological Forum, vol. 7, no. 3, s. 405-423.

RULE, James B.; McADAM, Douglas; STEARNS, Linda ve UGLOW, David (1983), “*Documentary Identification and Mass Surveillance in the United States*”, Social Problems, vol. 31, no. 2, Aralık, s. 222-234.

SCHILLER, Dan (2006), “*İletişim ve Kriz: Enformasyona Dayalı Kapitalizm ve Kontrol Devleti*”, Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi, çev. Aytül Tamer ve Esra Keloğlu İşler, no. 23, Yaz-Güz, s. 27-40.

SENNETT, Richard (1992), “*Otorite,*” çev. Kamil Durand, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

SEZER, Baykan (1981), “*Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı,*” İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

SIMPSON, Christopher (2000), “*Üniversiteler, İmparatorluk ve Bilginin Üretimi*”, Üniversiteler Amerikan İmparatorluğu içinde, der. Christopher Simpson, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık

VAZ, Paulu; BRUNO, Fernanda (2003), “*Types of Self-Surveillance: From Abnormality to Individuals ‘at risk’*”, Surveillance and Society, vol.1, no.3, s.272-291.

WALBY, Kevin (2005), “*Open-street Camera Surveillance and Governance in Canada*”, Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice, vol. 47, no. 4, Ekim, s. 655-684.

WEBER, Max (2006), “*Sosyoloji Yazıları*”, çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları

WILLIAMS, Raymond (1985), “*Orwell,*” çev. Nejat Bayramoğlu, İstanbul: Afa Yayıncılık